

Kurucz György

ADMINISZTRÁCIÓ, GAZDÁLKODÁS, ADÓSSÁGKEZELÉS

*Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől
a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)*

Bevezetés

Gróf Festetics György (1755–1819) 1804. április 15-én Bécsben kelt levelében szigorú figyelmeztetésben részesítette egyetlen fiát és a majorátus örökösét, László grófot (1785–1846), aki jogi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen a nagy műveltségű lapszerkesztő, író és tanár Kultsár István (1760–1828) felügyelete mellett. Az apa meghagyása szerint ha fia „tettetésekből ámítani akarná a világot, akkoron hatalmában vagyon Kultsár Uramnak az Fiamat minden tekintet nélkül megbüntetni, sőt nem tsak a szabadsága az kimenetelkor meg fogna szűnni, és Fiam kéntelenítetni az esztendőbeli Curzusát repetálni, hanem a Balaton Keresztúri jószág sem fogna általadódni, sem a maga házi rendtartása kezébe eresztetni; a lovak haza küldetnének, a fegyverei, tzifrább Libériák, házi butorai litatione mediante szeme előtt eladattatnának, és a pénz a szegényebb Deákok közt ki fogna osztattatni. Az ő Moralis hibái külső előljáróinak, ugy mint a Magistratusnak és a Personalis ő nagyságának elejébe adattatnának, mert tsak az ilyen következesek várhatják egy engedetlen és háládatlan ifjú embernek meggondolatlanságát.”¹

Aligha kétséges, hogy számos támadás érné manapság az apát a fenyegető, a nyilvános megaláztatást kilátásba helyező feltételek miatt, a bulvársajtó pedig cikkek sorozatában taglalná a korszak társadalmi elitjéhez tartozó tizenkilenc éves fiatalember feletti lelki terror várható, súlyos pszichés torzulásokkal fenyegető következményeit. A 19. század elejének magyarországi jogrendje értelmében azonban László gróf még kiskorú volt, s az apa talán nem minden ok nélkül feltételezett meggondolatlanságot és „szertelenséget”, mivel a különváltan élő felesége, Festeticsné Sallér Judit (1765–1829) grófnő által elkényeztetett fiúról már korábban is kiderült, hogy „alattomban leveleket irkál [...]

---

¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Festetics Levéltár (Lt) P 235 Memorabilia 120. d. pp. 213–218. Szeretném kifejezni köszönetemet Gergely Andrásnak a tanulmány kéziratához fűzött kritikai megjegyzéseiért. Külön köszönettel tartozom Balázs Györgynek a kutatásaim során nyújtott technikai támogatásért, továbbá Boda Editnek, a Merck, Sharpe & Dohme Co. pénzügyi főmunkatársának a kézirat modern pénzügyi és számszaki ellenőrzéséért.

iesztgeti az anyját ilyen pajkosságokkal, és hogy a tanulásnak jármát le vehesse”.² A lovak elszállíttatása vagy a fényűzést sejtető reprezentatív tárgyak elárvereztetésének veszélye mellett feltűnő, hogy az apa egy önálló rendelkezésre kilátásba helyezett uradalom elvételével is presszionálta fiát. Jegyezzük meg, hogy a fiatal gróf neveltetésére, a rangjának megfelelő pesti környezet biztosítására Festetics György komoly összegeket fordított, sőt 1806. november 26-i rendelkezése szerint 16 000 ezüst, vagyis az általános korabeli adminisztrációs elnevezéssel „pengő” forint (továbbiakban pft) évjáradékot is biztosított.³ Hogy Festetics korábbi aggodalmai fia mentalitását illetően nem voltak megalapozatlanok, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy utóbb, az immáron nagykorú Festetics László túlzott költekezésének úgy igyekezett gátat szabni, hogy a család kezén lévő uradalmi pénztáraknak szigorúan megtiltotta a saját engedélye nélküli kifizetéseket fia számára.⁴ Mindazonáltal a felhalmozott adósságokat, illetve az örökösnek az éves elszámolások alapján rekonstruálható, mind nagyobb összegű kiadásait természetesen az idős gróf, mint családfő, teljes mértékig fedezte. Az 1811–1812. évi elszámolás szerint az adott periódusban fia kiadásai 61 752 pft-ra rúgtak, ami tekintettel a Hochen Zollern-Hechingen Jozefa (1791–1856) hercegnővel ekkor történt házasságkötésére talán még elfogadható is lehetne, de öt évvel később már 125 683 pft-ot kellett az apának kifizetnie.⁵

² Festetics György Kultsár Istvánhoz. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1804 P 279 25. d. fol. 553–554.

³ MNL OL Festetics Lt Memorabilia Lt P 235 110. d. No. 486a fol. 2. 1 pengő/ezüst/„konvencióos pénz” 60 krajcárt (xr) tett ki. Az 1811-es, majd az 1816-os központi pénzügyi rendelkezések nyomán a forgalomban lévő papírpénzt „bankó czédulát”, az ezüst/pengő értékhez viszonyított bécsi árfolyam szerint váltották át (továbbiakban: vft), melynek átlagos aránya 1 vft esetében 24 ezüst/pengő xr-rel számolható. A korabeli pénzrendszer sajátosságaihoz, illetve a korszak kormányzati pénzügyi rendelkezéseihez lásd a 23., 105–108. sz. jegyzeteket.

⁴ Apa és fia közötti viszonyhoz adalék a korszakból származó levélváltásuk: MNL OL Festetics Lt Memorabilia Lt P 235 120. d. pp. 294–302. Meg kell említenünk, hogy eredetileg Kultsár javasolta 1801-ben az örökös pénzgazdálkodással kapcsolatos ismereteinek bővítését, mondván „szükséges léssen idővel ötet némely városi speculatiókra szoktatni, mellyek vagy a készpénzben való nyerekedésben, vagy némely productumokkal és Fabricatumokkal való kereskedésben álhatnának.” MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 P 279 23. d. fol. 181. Ugyanekkor felmerült az is, hogy a „keszthelyi manipulatio” mellett Johann Gottfried Brand *Grundsätze der Staatsrechnungswissenschaft* című, Bécsben 1785–1786-ban kiadott háromkötetes, majd utóbb több átdolgozásban megjelentetett, különböző számítási példákkal és táblázatokkal illusztrált munkájára támaszkodva alapozza meg számviteli ismereteit.

⁵ MNL OL Festetics Lt Memorabilia Lt P 235 121. d. fol. 157–157v.; *Kurucz György: Keszthelyi grófia – Festetics György*. Bp. 2013. 274–277. A bécsi hitelezője elől Keszthelyre, beteg apjához menekülő örökös történetét Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) levele alapján Kazinczy Ferenc (1759–1831) saját ismeretségi körében még tovább színezte. Romy Károly Györgyhöz (1780–1847), a Georgikon korábbi professzorához intézett, 1819. május 1-jén kelt levelében, melyben a fiú adósságát magára vállaló apa gesztusáról tudósít, a Hohenzollern Jozefa számára vásárolt ékszerek árát is tudni véli, noha erről természetesen nem lehetett tudomása: „Graf Ladislaus machte wegen den Diamanten seiner Gemahlin 300000 f. Schulden. Sein lästiger Creditor begleitete ihn nach Keszthely. Da er nicht Muth hatte, seinen Fall dem kranken Vater zu melden, so ward er krank. Der Graf erfuhr’s un. liess den Gläubiger kommen. Dieser foderte (sic) Caution. Festetics ergriff die Feder, u. schrieb auf die Obligation: Cavet Georg Festetics. Ladislaus ward gesund. – Das sind mir Ärzte, sagte er, sie können meinen Sohn nicht gesund machen, und ich mache ihn mit 3 Worten gesund.” Kazinczy Ferenc levelezése I–XXII. Közvetési Váczy János. Bp. XVI. 1906. 367.

A fentiek figyelembevételével mellett hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy túlzott leegyszerűsítés volna Festetics Lászlót pusztán pazarló mágnás-ként láttatni,⁶ hiszen a fennmaradt ügyiratok, illetve az általa jegyzett utasítások alapján igen komoly természettudományos felkészültségű főnemes ismerhetünk meg személyében, aki ráadásul az apja által alapított mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon további fejlesztésére, így például különleges tenyészállatok, vetőmagvak beszerzésére egyáltalán nem sajnálta a kiadásokat. A magyar művelődés- és tudománytörténet szempontjából pedig mindenképpen elismerést érdemel, hogy több tanár hosszú évekig tartó nyugat-európai tanulmányútjának költségeit is fedezte, s ily módon a hazai szakképzés, illetve a tudásáramlás institutionális és személyi feltételrendszerét meghatározó módon biztosította.⁷ De ugyanígy említhetjük azt is, hogy komoly erőfeszítéseket tett egy magyarországi közkönyvtári hálózat kialakításáért, s a magyar tisztképzés érdekében még apja által tett 40 000 pft-os alapítvány összegét a devalvációk elensúlyozásaképpen kiegészítette, illetve jelentős összegekkel támogatta unokatestvére, Széchenyi István valamennyi korszakos jelentőségű kezdeményezését.⁸ A georgikoni ösztöndíjak mellett más tudományterületeken érvényesülni

⁶ Ezt a kortársi vélekedést erősíti Kazinczy Ferenc megjegyzése Cserey Miklóshoz (1770?–1844) intézett, 1824. december 11-én kelt levelében, melyben eredetileg arról számol be, hogy a László gróf által megbízott festő a szigetvári hős helyett a költő és hadvezér Zrínyi Miklós portróját másoltatta le, „[...] mert F. maga az effélékkel nem gondol; az ő gonja a ragyogás Bécsben”. Kazinczy Ferenc levelezése i. m. XIX. 1909. 245. Ugyanígy aggodalmát fejezte ki Kazinczy amiatt, hogy az apa halálát követően az örökös nem tartotta meg a májusi Helikon-ünnepséget, s mivel „[...] az atyja nem tevé fundátiót a Georgiconra s a Heliconra, úgy hiszi minden, hogy ezek Györggyel együtt holtak ki”. Uo. 402.

⁷ *Kurucz György*: Tanulmányúton Nyugat-Európában: Gerics Pál georgikoni tanár angliai levelei gróf Festetics Lászlóhoz. *Agrártörténeti Szemle* 39. (1997: 3–4. sz.) 655–724.; *Uő*: Válogatás Gerics Pál georgikoni tanár nyugat-európai jelentéseiből és leveleiből. *Fons* 13. (2006: 2. sz.) 245–296. Az európai tudásáramlás mintázataihoz, a probléma elméleti aspektusaihoz a korszak vonatkozásában: *Mitchell G. Ash*: Räume des Wissens – was und wo sind sie? *Einleitung in das Thema. Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 23. (2000: 3. sz.) 235–242.; *Uő*: Wissens- und Wissenstransfer – einführende Bemerkungen. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 29. (2006: 3. sz.) 181–189.; *Wissenskulturen. Beiträge zu einem forschungsstrategischen Konzept*. Hrsg. Johannes Fried – Thomas Kailer. Berlin 2003; *Lilla Krász*: The Circulation of Medical Knowledge in Eighteenth Century Hungary. *East Central Europe* 40. (2013: 3. sz.) 268–295. A korabeli tanulmányutak tudománytörténeti és szociokulturális jelentőségéhez: *Justin Stagl*: Eine Geschichte der Neugier. *Die Kunst des Reisens 1550–1800*. Wien–Köln–Weimar 2002; *Hans Erich Bödeker*: Sehen, hören, sammeln und schreiben: Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik. *Pedagogica Historica* 38. (2002: 2–3. sz.) 505–532.; *Hans Erich Bödeker – Arnd Bauerkämper – Bernhard Struck*: Einleitung: Reisen als kulturelle Praxis. In: *Die Welt Erfahren. Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute*. Hrsg. Arnd Bauerkämper – Hans Erich Bödeker – Bernd Struck. Frankfurt am Main – New York 2004. 9–30.; *Staffan Müller-Wille*: Ein Anfang ohne Ende. *Das Archiv der Naturgeschichte und die Geburt der Biologie*. In: *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissenschaftsgesellschaft*. Hrsg. Richard van Dülmen – Sina Rauschenbach. Köln–Weimar–Wien 2004. 587–605.; *Marc Schalenberg – Rüdiger vom Bruch*: London, Paris, Berlin. Drei wissenschaftliche Zentren des frühen 19. Jahrhunderts im Vergleich. In: *Macht des Wissens* i. m. 681–699.; *Scholars in Action: the Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Eds. André Holenstein – Huber Steinke – Martin Stuber. Leiden 2013.

⁸ *Kostyál István*: Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására. *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve* 1961–1962. Bp. 1963. 280–290. A Ludoviceum és a Magyar Tudományos Akadémia javára tett felajánlásainak 1827. évi törvényi becikkelyezése: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár*. 1740–1835. évi törvénycikkék. Ford. Csiky Kálmán. Bp. 1901. 456–457.

kívánó fiatal emberek tanulmányaihoz rendszeres anyagi támogatást nyújtott,⁹ s római katolikus vallású főrend létére az apja által alapított csurgói református gimnázium működéséhez szükséges tőkealapot továbbra is biztosította, valamint apja gyakorlatához híven az örökség átvételét követően az uradalmaiban élő minden protestáns lelkész számára évi készpénztámogatás fizetéséről rendelkezett.¹⁰

Az apa, vagyis a magyar művelődéstörténetben kiemelkedő szerepet játszó Festetics György életművével, az iskolaalapításait és mecénási tevékenységét lehetővé tevő birtokgazdálkodásával, annak különböző elemeivel több foglalkozás is foglalkozott.¹¹ Fia, László gróf hitel- és pénzügyeinek vizsgálata, s ennek megfelelően a család presztízsét biztosító uradalmak, ezen belül a magánkezelésében lévő területeken folytatott gazdálkodási gyakorlata, s nem utolsósorban személyes befolyása az adminisztráció döntéseire jóval kevesebb figyelmet kapott a hazai kutatók részéről, jöllehet az apai örökség átvételét követő évtized végén Festetics László birtokait 1828-tól zárgondnokság alá helyezték.¹² A választott *sequestri curatorral*, vagyis Mezőszegedi Szegedy Ferenc (1786–1848) cs. k. kamarással, Szabolcs vármegye főispáni adminisztrátorával 1828. április 12-én kötött, tizenkét pontból álló egyezség figyelemre méltó sajátossága, hogy nemcsak a jogosultságokat, továbbá a jövedelmek felhasználására, a tőke- és kamattörlesztésekre vonatkozó feltételeket szabja meg keretszerződés formájában, hanem elviekben kitér a gazdálkodásra és az adminisztrációra is.¹³ Mindezek alapján indokoltnak tűnik, hogy az apai örökség átvételét követő, mintegy tízéves időszak adminisztratív, gazdálkodási, illetve hitel- és pénzforgalmi

⁹ Asbóth Lajos (1802–1882) későbbi honvédtábornok félévente 500 vft stipendiumot kapott bécsi tanulmányai idején, míg további négy fiatalember 200–400 vft közötti juttatásban részesült. MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1.

¹⁰ Ez egyénenként 50–100 vft közötti összeget jelentett, miközben pl. a csáktornyai uradalom plébánosai 20-20 vft-nyi éves patrónusi támogatásban részesültek. MNL OL Festetics Lt Számadások 1819/20 P 276 759. d. XII-9/b/19 No. 289., 379., 382. Az adott pénzügyi év összegzése szerint a lelkészi „legátumok” teljes összege 3200 ft-ot tett ki „bankó cédulában”. Uo. No. 408.

¹¹ Az újabban megjelent munkák közül lásd *Lukács Gábor*: Nagyváthy János keszthelyi munkássága: a „Közönséges Instructio” és annak hatásai. In: Nagyváthy János 260. Tanulmányok Nagyváthy János „Közönséges Instructio” című könyvéről. Szerk. Lukács Gábor – Tóth Éva. Keszthely 2015. 55–70.; *Csoma Zsigmond*: A „Közönséges Instructio...” szerepe Nagyváthy János életművében. In: Nagyváthy János 260 i. m. 34–48. A keszthelyi uradalom Festetics György időszakához kapcsolódó történetéhez, illetve a háborús konjunktúra időszakához: *Csibe András*: Egy presztízsisorientált nagybirtoküzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Festetics uradalom. In: *Zalai Gyűjtemény* 34. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg 1993. 77–114. További részletes bibliográfiával lásd *Kurucz Gy.*: Keszthely grófia i. m.

¹² Részben a jelzett korszakhoz köthetően a birtokgazdálkodás, illetve az úrbéres szolgálatokra kötelezett parasztság viszonyait tekintve osztályszempontú, de alapvető munka: *Szántó Imre*: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain, 1711–1850. Bp. 1954. A Festetics család keszthelyi uradalmának a korszakhoz kapcsolódó történetét tárgyalja *Uő*: Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején, 1739–1848. Szeged 1984.

¹³ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 7–10v. Az 1828. április 12-én Bécsben kelt szerződést tanúként gróf Nádasdy Mihály (1775–1854) titkos tanácsos, későbbi államminiszter, valamint gróf Reviczky Ádám (1786–1862), ekkor még magyar alkancellár jegyezte. A zárgondnokságot illetően betérjesztett kérelemhez lásd MNL OL Festetics Lt A család egyetemét illető iratok P 236 93. d. fol. 25. A zárgondnokság törvényi szabályozásához lásd az 1723. évi 47. törvénycíkket.

gyakorlatát a folyóirat szabta kereteknek megfelelően vizsgálat alá vegyük, ami azért is figyelemre méltó lehet, mivel ez a periódus egybeesik a magyarországi agrártermékek francia háborúk utáni forgalmazásának dekonjunkturális időszakával, közelebről pedig a magyarországi főnemességet egyre inkább sújtó hitelválság kibontakozásával, melynek egyik jellemző sajátosságaként a korábbi, kisebb-nagyobb tőkeösszeggel rendelkező belföldi hitelezők száma és a kihelezett tőkeösszegek mértéke is érzékelhetően megcsappant.¹⁴

¹⁴ Az adott időszak gyakorlatának megfelelően a korabeli „kisbefektetők” érthető módon a birtok- és jövedelemállomány alapján garanciát jelentő nagybirtokosok uradalmi pénztáraiban helyezték el kisebb-nagyobb megtakarításaikat. A dilemma, hogy mikortól beszélhetünk „hitelválságról”, eltekintve attól, hogy Széchenyi István nem véletlenül adott erőteljes allúziót sejtető címet 1830-ban közzétett korszakos művének, tényszerűen kiviláglik az Esterházy család hercegi ága pénzügyi adminisztrációjának „újabb hitelek” regisztráló kimutatásai, ügyszívei, hitelszerződési vizsgálata alapján. Miközben 1801-ben összesen 659 224 pft-tal növekedett Esterházy Miklós regisztrált passzívainak állománya, addig 1808-ban már 1 102 946 pft volt ez az összeg, s a hitelfelvetelek az árva-pénztári kisebb összegeket leszámítva néhány száztól 20 000 pft-ig terjedtek. (Nem túlzás tehát a háborús konjunktúra megtakarításokban, kis összegű hitelezésekben is megmutató hatásának elfogadása.) MNL OL Esterházy Hercegi Lt Listae novarum obligationum 1792–1823 P 110 4. d. No. 34–72., 130/79–105. A tétel, miszerint a francia háborúk kedvező gazdasági időszaka nem lehet megfelelő összehasonlítási alap, az általános európai növekedés- vagy profitorientált gazdasági törekvéseknek és trendeknek mindenképpen ellentmond. A hazai gazdasági életben a kedvezőtlenebbre forduló értékesítési lehetőségek mellett nyilvánvalóan csökkenő tendenciát mutat a belföldi hitelezés, amit a kortársak sem úgy éltek meg, hogy tulajdonképpen ez a „normális” állapot, s csupán a francia háborúk előtti „reális” állapotok térnek vissza. Egyértelmű visszaesés figyelhető meg a „kisbefektetők” száma és az elhelyezett tőkeértékek tekintetében az 1820-as évek közepétől, hiszen a közel húsz évvel korábbi adatokhoz képest 1826-ban mindössze 412 488 pft és 9696 vft hitelfelvételt regisztrált az Esterházy hercegi adminisztráció hazai, tehát nem nagy összegű külföldi, banki hitelfelvetelek alapján. Uo. No. 132. A problematikához további adalékokkal lásd az alábbi munka vonatkozó részét: *Kaposi Zoltán*: Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században. Bp.–Pécs 2002. A korszak hiteltügyleteihez és a nemesség eladósodottságához: *Grünwald Béla*: Széchenyi István magánhiteltügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790–1848. Pécs 1927.; *Ungár László*: A magyar nemesi birtok eladósodása 1848 előtt. *Századok* 69. (1935: 1–3. sz.) 39–60.; *Szabad György*: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. 62–117.; *Varga János*: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle* 1. (1958: 1–2. sz.) 21–55. A dunántúli régió gazdálkodási és hitelviszonyaihoz: *Glósz József*: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. *Szekszárd* 1991.; *Tilcsik György*: Egy parciális obligáció tanulmányai – Baththyány Gusztáv gróf kölcsönügylete 1842-ben. In: *Előadások Vas megye történetéről*. III. Szerk. Tilcsik György. Szombathely 2000. 79–92. Festetics László apja, Festetics György hiteltügyleteihez: *Kurucz György*: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. *Századok* 140. (2006: 3. sz.) 539–565. Az ország központi régiójának hitelforgalmához, így Grünwald forrásai kapcsán a betáblázási jegyzőkönyvek megbízhatóságának kritikájával: *Somorjai Szabolcs*: Pest-Pilis-Solt vármegye adóssái és hitelezői a 18. század második és a 19. század első felében. *Aetas* 25. (2010: 2. sz.) 5–18.; *Bácskai Vera*: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. *Aetas* 25. (2010: 2. sz.) 19–44. A korszak magyarországi hitelviszonyairól viszonylag átfogó módon, bár tényleges levéltári források alkalmazása nélkül, főként Grünwald kutatásaira támaszkodva áttekintést ad: *Amelie Lanier*: Das Kreditwesen Ungarns im Vormärz. Frankfurt-am-Main – New York, 1995. A birodalmi keretek gazdasági fejlődése tekintetében — a sokat ígérő cím ellenére — szintén nem önálló kutatásokon alapuló amerikai összefoglalás: *David F. Good*: The Economic Rise of the Habsburg Empire 1750–1914. Berkeley – Los Angeles – New York 1986. Megfelelő áttekintést ad viszont az osztrák történetírás elismert alakja: *Roman Sandgruber*: Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Wien 1995.

Jelen írásunkban az említett területek főbb vonásainak áttekintésére vállalkozhatunk csupán, hiszen az egyes uradalmak ágazatonkénti termelési gyakorlata mellett a mennyiségi mutatók részletes vizsgálata, továbbá a tisztikar mindennapi tevékenysége, vagy éppen Festetics László hitelforgalommal kapcsolatos későbbi döntéseinek rendkívül összetett, sőt spekulációktól sem mentes, nemzetközi banki kapcsolatrendszer feltételező háttere, valamint ennek megfelelően az adósságszolgálat folyamatának minél teljesebb rekonstrukciója csakis átfogó, monografikus keretek között lehetséges. Nem mellékes szempont az sem, hogy a zárgondnoknak több hitelező által a Magyar Udvari Kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztett kérelme folytán egy kiküldött vizsgálóbizottság előtt kellett 1830-ban számot adnia két év időtartamú zárgondnoki tevékenységéről, vagyis a gazdálkodással, a tőke- és kamattörlesztésekkel kapcsolatos eljárásáról.¹⁵ Tanulmányunk vizsgálódásának időhatára tehát Szegedy Ferenc igazoló jelentésével zárul, amely a pusztá befektetési, költségsökkentési, gazdálkodási, illetve hitelforgalmi adatsorokon túlmutatva egyúttal a peres eljárások nyomán keletkező elmarasztaló ítéletek végrehajtásának moratóriumát kívánta legfelsőbb helyen elérni és igazolni.¹⁶

A jelzett problematika vizsgálatához alapvető forrásként szolgálnak a Festetics család keszthelyi ágának a Magyar Nemzeti Levéltárban (Országos Levéltár) őrzött fondjai, mindenekelőtt a központi birtokigazgatással és gazdálkodással kapcsolatos directionális ügyiratok (P 279), a directionális rendeletek, protocollumok (P 274), az egyes pénzügyi évek számadásai (P 276), illetve Festetics László zárgondnoksággal kapcsolatos vonatkozó iratai (P 248).

Adminisztráció és gazdálkodás

A Festetics család keszthelyi ágának központi birtokigazgatási szerve, a Directio tevékenységét szabályozó első átfogó, vagyis funkcionális és hatásköri szempontokat egyaránt tartalmazó dokumentuma 1793. november 5-én kelt.¹⁷ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy Nagyváthy János direktor már jó félévvel korábban, vagyis a tisztek működését vizsgáló, április 2-án kelt uradalmankénti, táblázatos bontásban összeállított cenzurális jelentésében rámutatott a „Revisio alkalmatosságával” kifogásolt gyakorlatokra, jelenségekre. A kemendi uradalom „Summarius Extractusa” esetében például felróta, hogy „a régi restantiákat az ujaktól meg nem különbözteti”, míg a szalkszentmártoni tisztartó eljárását azért kifogásolta, mert „A Status Personalisban a Tselédek fizetése pro 793 minden engedelem nélkül felemeltetvén, ez eránt néki iratott, és tőle más status personalis váratik”.¹⁸

Nem lehet most feladatunk a korabeli birtokigazgatási hierarchia és a tisztikar funkcióinak bemutatása, annál is inkább, mert a korábbi kutatások

¹⁵ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 48–52v.

¹⁶ A moratóriumok korabeli politikai, jogi és gazdasági aktualitásának háttéréhez lásd Diarium Comitiorum Regni Hungariae... Tom. IV. Posonii 1827. 302–303.

¹⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P 279 3. d. I. fol. 530–533v.

¹⁸ Uo. fol. 449–452. A Directio által kiadott rendelkezésekről külön levélmásolati „protocollumot” vezettek Keszthelyen. MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás és Gazdálkodás. Jó

alapján rendelkezésre álló szakirodalom ezt kellő részletességgel feltárta és rekonstruálta.¹⁹ A fenti két példa azonban mindenképpen arra vall, hogy Festetics György elvárásainak megfelelően Nagyváthy egyrészt pontos és áttekinthető információs rendszer szerint kérte számon a gazdálkodással összefüggő adatokat, másrészt funkció és hierarchia szerint, azaz a megfelelő felhatalmazáshoz igazodó intézkedést követelt meg a tisztektől. Aligha járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a tisztikar gyakorlatát szabályozó, így a termelés, értékesítés, adminisztráció stb. egészét meghatározó s a Festetics-uradalmak tisztjei által utóbb általánosan alkalmazott „Közönséges Instructio” összeállításakor Nagyváthy pontosan az említett példákkal is szemléltetett hiányosságokra, tapasztalatokra épített.²⁰

Miután apja halálát követően Festetics László az örökségét átvette, a korábbi gyakorlatnak megfelelően a tisztikar egységes minták és elvek szerinti beszámolási kötelezettségét erősítette meg, amit megfelelően példáz Zách Antal (?–?) prefektus és Erben János (?–?) számtartó 1820. január 30-án benyújtott jelentése a keszthelyi uradalomról.²¹ A tisztek az alábbi hat kérdés alapján számoltak be a munkálatokról:

- „1. Micsoda gazdaságbeli munkát tétetett ezen hó napban? mit fog a következőben dolgoztatni? etc.
2. Az erdőkre való vigyázás körül mi fordult elő? fa vagy egyéb erdei lopások és kártételek fel-fedeztetettek-e?
3. A marhák minő karban vagynak?
4. A bé szerzett productumok miképp conserváltak?
5. Hányszor visitálta a Dirigens az Uradalmat ezen hónapban?
6. A közönséges Instrukció szerint micsoda Tabellák küldetnek be?”

---

szághormányzói Rendeletek 1809–1827 P 274 25., 26. k. A korabeli európai adminisztrációs gyakorlat különböző aspektusaihoz: *Peter Becker – William Clark*: Introduction. In: *Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices*. Eds. Peter Becker – William Clark. Ann Arbor – London 2001. 1–34.; *Philipp von Hilgers – Sandrina Khaled*: Formation in Zeilen und Spalten: Die Tabelle. In: *Grenzfälle. Transformationen von Bild, Schrift und Zahl*. Hrsg. Pablo Schneider – Moritz Wedell. Weimar 2004. 167–189.; *Information in der Frühen Neuzeit. Status, Bestände, Strategien*. Hrsg. Arndt Brendecke – Markus Friedrich – Susanne Friedrich. Berlin 2008.; *Peter Becker*: Formulare als 'Fließband' der Verwaltung? Zur Rationalisierung und Standardisierung von Kommunikationsbeziehungen. In: *Eine intelligente Maschine? Handlungsorientierungen moderner Verwaltung (19./20. Jh.)*. Hrsg. Peter Collin – Klaus-Gert Lutterbeck. Baden-Baden 2009. 281–298.

¹⁹ Lásd *Kállay István*: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Bp. 1980. vonatkozó fejezeit. További adalékokkal: *Fülöp Éva Mária*: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983*. Szerk. Für Lajos. Bp. 1983. 309–325.; *Vári András*: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. *Történelmi Szemle* 32. (1990). 1. sz.) 1–28.

²⁰ *Lukács G.*: Nagyváthy János keszthelyi munkássága i. m. 55–70.

²¹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1820 P 279 118. d. T. II. fol. 24–25. Az uradalmak gazdálkodásával kapcsolatos mennyiségi mutatókat lásd a tanulmány végéhez csatolt mellékletben.

Az első két kérdésre adott válaszok magától értetődően az évszakhhoz igazodó tevékenységekre utaltak, s ezek elvégzéséhez mindkét esetben egyaránt alkalmaztak robotos és „pénzes gyalog erőt”. Az utóbbi alkalmazását „hosszú fa vágására”, porció kötözésére vagy éppen a „kastél számára pedig jeget hord” megjelöléssel tüntették fel.²² A többi kérdésre adott válaszok alapján megtudhatjuk, hogy Vadnay Károly plenipotentiárius többször ellenőrizte a majorokat, „ott Tisztek és conventionatusok között semmi collusiot [konfliktust] vagy maleversatiot [visszaélést] nem tapasztalt”. A táblázatos kimutatások kapcsán pedig kiderült, hogy míg a borok „deductionális tabellája” elkészült, addig a terméstabellák még csak most „purizáltak”, vagyis letisztázásuk folyamatban van. Az utóbbi elmaradásának oka abban rejlett, hogy a keszthelyi tiszttartónak Csehországba kellett utaznia juhvásárlás céljából. Meg kell jegyeznünk, hogy a keszthelyi uradalommal kapcsolatos kérdőív, illetve a többi uradalom tisztjei által adott válaszok hangsúlyosan az allodiális, vagyis a magánkezelésben lévő területek gazdálkodását, továbbá az egyes termelési ágazatok önálló üzemi működési állapotát mutatták be. Ugyanígy feltűnő, hogy az úrbéres szolgáltatások számbavétele esetében a munkaerő-szükséglet tárgyalásakor a robotban elvégzett munkákhoz képest a „pénzes” bér munkában teljesített feladatok külön hangsúlyt kaptak. Összességében tehát ez azt jelenti, hogy a fő hitelpénztárban regisztrált évi sok tízezer forintot befizetés a keszthelyi uradalom részéről egyáltalán nem az úrbéres területek népességének census- vagy éppen robotmegváltásából, netán az úrbéres gazdaságok természetbeni kötelezettségeiből származtak, hanem pontosan az allodiális területeken folytatott termelési tevékenységnek, illetve a racionális gazdálkodási gyakorlatnak volt köszönhető.²³

Apja birtokigazgatási és adminisztrációs rendszeréhez képest változást jelentett, hogy Festetics László időszakában egyes uradalmakat úgynevezett prefektúrák szerint, vagyis regionális igazgatási rendszerbe osztottak be, s a táblá-

²² Uo. A hatályos jogrendszer szerint a földesúri tulajdont képező területeken élő és gazdálkodó úrbéres népesség földesurával szembeni kötelezettségeinek és jogainak egységes szabályozását illető részletekhez lásd *Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában.* Bp. 1933.

²³ Önmagáért beszél az a tény, hogy a keszthelyi uradalom 1801. évi „urbáriális tabellái” alapján — Jankó Mihály (?–?) tiszttartó 1801. február 15-én kelt jegyzése szerint — az egész és töredékeltekkel együtt összesen 163 telekkel lehetett számolni. Az uradalom legjelentősebb települése, vagyis Keszthely esetében 5660 robotnappal kalkuláltak, továbbá 363 pft összegű censussal, de a Mária Terézia-féle úrbéri rendeletben előírtakhoz képest az úrbéres státuszú családfők semmi egyéb szolgáltatással (kilenced, borjúpénz, vaj, kappan, fonás stb.) nem tartoztak. A robotváltás összegze az egész keszthelyi uradalomban ekkor 815 pft 2 xr, melynek 4 pft 22 xr-os átalányösszegét 6-7 pft-ra emelte 1811 után Festetics György. Az 1813/14. évi urbáriális tabellák szerint nőtt (!) a regisztrált telki állomány az uradalomban, vagyis ekkor már 173 3/8, míg a robotmegváltásból, censusból befolyó összeg 1221 pft 27 xr-t tett ki. Ezen összeg arányának érzékeltetéséhez vegyük figyelembe, hogy a keszthelyi „fő Crediti Cassa” a keszthelyi uradalmi pénztár részéről „jövedelemként” az 1820/21-es pénzügyi évben 28 300 vft 57 xr (1 váltó ft = 24 pengő xr) befizetést regisztrált. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 P 279 24. d. (nincs folio vagy numerus); MNL OL Festetics Lt (Gersei Pethő) „Gazdaság Tüköre” P 235 147. d. (nincs folio vagy numerus); MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20 No. 1. A korszak pénzügyi sajátosságainak további részleteihez lásd a 105–108. sz. jegyzetet.

zatos kimutatásokat is ennek megfelelően kellett benyújtani a Directio számára. A birtokigazgatás szervezeti hierarchiájának bővítését az indokolhatta, hogy Festetics László gróf az évtized elején további birtoktesteket, uradalmakat vásárolt. Ezek közül legjelentősebb volt a berzencei uradalom megszerzése gróf Niczky Jánostól (1776–1828) 1820-ban.²⁴ A birtokállományról és a jövedelmekről készített 1821. évi német nyelvű összesítés világosan megkülönböztette a majorátus részét képező uradalmakat (Keszthely, Balatonszentgyörgy, Csurgó, Szentmiklós, Kemend, Vasvár, Ság, Sopron), az apai szerzeményt (Csáktornya, Turhiscse), az anyja révén reászállt (Szalkszentmárton), illetve az általa szerzett jószágokat.²⁵ Az apja halálával reászállt birtokállomány allodiális és cenzuális földterületei együttesen 213 912 holdat (1 hold = 1 200 négyszögöl) tettek ki, melyhez még 118 289 holdnyi erdőterület is járult.²⁶ Az 1820-as évek végén a Palleta György (?–?) inspektor által jegyzett 1828. évi átfogó összesítés szerint ekkor már négy (keszthelyi, csáktornyai, csurgói, ollári) prefektúra alá tizenhárom uradalom tartozott.²⁷ Fontos megjegyeznünk, hogy Palleta hivatkozott összegzése azért is figyelemre méltó, mert az uradalmak allodiális gazdaságaiban várható relatív hozamokról éppúgy adatokkal szolgált, mint az allodiális szőlők vagy az úrbéresek által beszolgáltatott bordézsma után kalkulálható bor mennyiségéről.

A prefektúrák működésének pontos körülhatárolásával kapcsolatos rendelkezés egyébként a Directio 1823. május 28-án tartott ülésén született meg, s a harminc pontból álló szervezeti, működési szabályzatot, illetve korabeli elnevezéssel a „Praefecturális Instructio” szövegét Ujj Károly (?–?) directionális fogalmazó öntötte végső formába.²⁸ Az első pont, miután a bevezetésben leszögezi, hogy a „Praefectus az egész praefectura kormányzója”, öt főbb elem alapján határozza meg teendőit. Az instrukció szerint kötelessége az irányítása alá eső egység termelésének elősegítése, továbbá minden ingó, ingatlan eszköz, állatállomány stb. haszonvételének biztosítása. Ez utóbbi, vagyis a lehetséges haszonvételek adott esetben ipari tevékenységgel történő gyarapításának példájaként említhetjük Haska Gábor (?–?) csurgói prefektus jelentését, aki az egyik Bat-

²⁴ Lásd „A keszthelyi Fő Crediti Cassa pro 1820/21” vonatkozó tételeit: MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20 No. 1.

²⁵ A hivatkozott irat uradalmakra lebontva 63 pusztát, 91 majorságot, továbbá 21 mezővárosi rangú települést (a keszthelyi uradalomban Keszthely mellett [Zala] Szántó szerepel mezővárosként, Keszthely polgárváros viszont faluként van besorolva), továbbá 175 falut, 37 compossessoratust (pl. a keszthelyi uradalomban 8 db: Szentandrás, Karmacs, Sármellék, Vindornyalak, Vindornyafok, Nemesbük, Köveskút, Felsőkustány), valamint 103 db szőlőhegyet sorol fel. MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás. Birtokgazdálkodás P 275 2. d. fol. 476–481.

²⁶ Különbféle Allodiális Birtokok Határonkénti Öszveírása”. Uo. fol. 189–192. Vö. *Kállay I.*: A magyarországi nagybirtok i. m. 18. Kállay István hivatkozott művében jóval kevesebbre, 111 176 holdra becsülte a cenzuális és allodiális területek együttes nagyságát, ami azzal magyarázható, hogy a Mária Terézia időszakához köthető úrbérendezés számadataira, vagyis még Festetics Pál (1722–1782), László gróf nagyapja életében felvett adatokra támaszkodott. Kállay forrása: *Felhő Ibolya*: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Bp. 1970.

²⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügviratok 1828 P 279 159. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

²⁸ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügviratok 1824 P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

thyány-birtokon működő üvegesmesterrel járta be azokat a helyeket, ahol megfelelő homokot találhatnak egy üvegyártó üzem felállítása céljából.²⁹ Ugyanígy a prefektus kötelessége a megfelelően „controllerizált számadásoknak vezetése”, az alkalmazottak, vagyis a tisztek és cselédek eredményes tevékenységének biztosítása, s végül, de nem utolsósorban, Festetics László gróf és a Directio utasításainak maradéktalan végrehajtása. A második pont értelmében folyamatosan be kellett járnia és ellenőrizni a különböző gazdasági egységeket, ispánságokat, pusztákat stb. A harmadik pont szerint ismernie kellett a kalkulálható robotmennyiséget, vagyis az ennek megfelelő munkaszervezésről kötelessége volt gondoskodni. Ugyanígy, a következő pontok szerint számot kellett vetnie a kalkulálható állatállomány-növekedéssel, illetve az ellátáshoz szükséges takarmánymennyiséggel. Igen lényeges szempont, hogy a „pénzes erő”, vagyis az alkalmazandó bérmunkások számáról, a kalkulálható költségekről szintén kimutatást kellett készítenie.

A prefektus mindemellett köteles volt naplót vezetni az útjairól, a különböző tranzakciókról, az elvégzett munkálatokról. Az uradalmi tisztekkel rendszeresen ülést kellett tartania, a körleveleket fel kellett olvastatnia, továbbá időszakos teendői közé tartozott az is, hogy minden áprilisban ellenőrzi a határhalmokat, vajon „fortélyos intézetek” történtek-e, augusztusban pedig az uradalmi mérnökkel ellenőrizte az épületeket, hogy szükséges-e bármilyen javítás. Az értékesítések előkészítése ügyében tájékozódnia kellett az árakról, az egyes kereskedők kínálatáról, s minderről a Directiót is tájékoztatta. Szintén a pontos nyilvántartást szolgálta azzal, hogy külön szekrényben őrizte a hivatalos iratokat, azokról rendszeresen listát készített, továbbá novemberből novemberig terjedő időtartamban minden uradalom gazdálkodásának a dokumentált táblázatos kimutatásait elkészítette. Ugyanígy „számadásbeli visitatiót” tartozott megejteni a tisztek és számadók esetében, ellenőrizve, hogy egy-egy tiszt „nem bízza-e azt magukra az ispányokra, Notariusokra, Pajtabírókra? A Számadókat Documentumaiknak hetenként való tökéletes, elkészítésére reá szorítja-e? A Pénzes munkásokat azoknak írásbeli Individuális Consignatiója mellett a Perceptor által személylyesen és egy írástudó Bizonyosságának jelen létében fizeteti-é, ezeknek naponként való individuális felírásában tartat-é jó rendet? úgy a Robotos munkásoknak a kiczédululásában?” Végezetül azt is ellenőrzi, hogy „a conventiunátusok járandóságát, a deputatumokat kiadja-e, továbbá kiadja-e a cselédek conventiós levelét?”³⁰

Fontos megemlítenünk, hogy a jelzett 1823. évi directionális ülés határozatot hozott a perceptor tevékenységének pontosabb körülhatárolásáról, s eszerint az egyes uradalmi pénztárosnak a pénzügyi év zárási periódusának megfelelően májusra kellett elkészítenie „incassatoriumát”. Felelt azért, hogy a szerződésbeli fizetéseket beszedje, az eladott árukról jegyzéket állítson össze, vezesse „a Passiva és Activa Capitalisok Consignatióját”, ugyanígy az „Interesseket

²⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1820 P 279 118. d. Ügyiratok T. II. fol. 339–341v.

³⁰ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1824 P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

rendszerént” fizesse, illetve beszedje, továbbá a „rastansok”, vagyis a hátralékban lévők listáját időben beadja a Directióhoz.³¹ Ugyanígy a kifizetések esetén a „pénzes munkásokat Controlleria mellett” ki kellett hogy fizesse, a kasznárral hetenként elszámolást tartson, de köteles volt a Nagyváthy-féle általános instrukcióban is megfogalmazott módon „a Conventiós pénzeket az egyéb pénzektül” jól megkülönböztetni.³²

Ami a gazdálkodás tervezését, irányítási rendszerét illeti, feltűnő sajátosság, hogy az egyes uradalmak termelésének tervezése Festetics László időszakában nem abszolút módon centralizált, a Directio inkább koordinatív és ellenőrző funkciót látott el. Ez lényegében azt jelentette, hogy egyfajta operatív önállóság valósult meg a gazdálkodás terén, jöllehet — amint azt láthattuk Palleta hivatkozott 1828. évi összeállításában is — normatív rendszerben kellett a gazdálkodást valamennyi uradalom esetében előre megtervezni. Mindez azonban nem járt együtt azzal, hogy Festetics László a Directio előterjesztései nyomán esetleg ne avatkozott volna be egy-egy művelési ágat, beruházást, sőt magát az értékesítést illető kérdésekben. Ez utóbbira példa 1820. április 9-én a Directióhoz intézett levele, miszerint „a Directio azon meg ne ütközzön, hogy a gabonának árra most valamivel fellyebb megy; azért még ne hertelenkedjen az eladással, mert még fellyebb fog menni nem sokára, és csak az eránt adott előbbi rendelkezésemhez tartsa magát”.³³ Jegyezzük meg, hogy az adott évben az uradalmakból megküldött összesített táblázat szerint júliusban 13 500 köbölnyi búza (1 köből = kb. 64 l) várt értékesítésre.³⁴ Az évtized elején, vagyis 1822-ben Festetics László csáktornyai, csurgói, turhiscsei és berzencei uradalmából ennek megfelelően igen komoly, egészen pontosan 12 500 pozsonyi mérő (1 pozsonyi mérő = 62,08 l, kb. 46,56 kg) mennyiségű gabonát vásárolt fel Löwenstein Móric (?-?) kanizsai zsidó kereskedő 24 000 vft értékben.³⁵

A grófnak a természetessel kapcsolatos közvetlen beavatkozására is van példa a keszthelyi uradalom esetében. Az 1821. április 8-án Bécsből keltezett utasításának egyik pontja szerint ugyanis kétmázsányi (1 bécsi mázsa = 56 kg), 320 vft értékű angliai takarmányfű, vagyis „englisches Reugras” (angolul ray grass), angol perjemagot küldött Keszthelyre, de szigorúan meghagyta azt is, hogy személyesen fogja felügyelni az elvetést.³⁶ Ugyanezen év június 28-án kelt

³¹ A magyarországi számviteli gyakorlat megkönnyítését és egységes rendszer szerinti működtetését szolgálta a keszthelyi tisztikar egyik tagja által összeállított magyar nyelvű kézikönyv, melynek Festetics György jóváhagyásával és támogatásával jelent meg: *Ksondor János*: Gazdaságbéli számadó és számvevő tisztai utasítások... Keszthely 1819.

³² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1824 P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

³³ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1820 P 279 118. d. T. II. fol. 93v.

³⁴ MNL OL Festetics Lt Növénytermesztés, vetésforgó, műtrágyázás 1799–1944 P 275 139. d. VII. fol. 15. Az összeállítás 1820. augusztus 12-én kelt. A korabeli mértékegységekhez: *Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Bp. 1987. 96–98.; *N. Kiss István*: A pozsonyi mérő felhasználásának problémái. Agrártörténeti Szemle 18. (1976: 3–4. sz.) 544–549.

³⁵ MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93. A kanizsai zsidó kereskedők tevékenységéhez lásd *Kaposi Zoltán*: A tradicionalizmustól a modern gazdaságig. Kanizsai kereskedők és vállalkozásaik a feudalizmus utolsó korszakában 1690–1848. Korall 11–12. (2003. május) 135–162.

³⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1821 P 279 124. d. T. II. fol. 81.

instrukciójának hetedik pontja rendelkezett a fenéki részen lévő nyolcszakasos vetésforgóról, miszerint: „Megengedem, hogy a Fenéki Gazdaságnál bé hozott 8. szakaszos Turnusnál a trágyába vetett lednek [bükköny] után, őszi búza, és közébe tavasszal lóherrel, az árpa pedig őszi búza után, mely 2. esztendő s lóheres földbe jön, vettethessen, és így ott őszi gabonára tétessen szer.”³⁷ 1824. június 1-jén kelt utasításában a növénytermesztés jövedelmezőségére reflektálva úgy rendelkezett: „A gabonának mostani oltsóságára és annak változó árrára nézve, és mivel a repce ára emelkedik”, tizenkét uradalomban összesen 600 holdon vessenek repcét.³⁸ A számadások szerint a repce értékesítése ekkor 786 pft és 5858 vft 45 xr bevételt eredményezett az adott évben.³⁹ Úgy tűnik, hogy a repce termesztése később is jelentős bevételeket biztosított, mivel Baron Izsák (?-?) keszthelyi zsidó kereskedő az 1829. július 31-i szerződés értelmében nyolc uradalomra számítva 1939 pozsonyi mérő repcét vásárolt fel (legtöbbet, vagyis 508 pozsonyi mérőt a szalkszentmártoni uradalomból) összesen 13 573 vft 52 xr értékben.⁴⁰

Az állatállomány gyarapítása tekintetében szintén volt példa arra, hogy Festetics László személyesen rendelkezett a beszerzésekről. A Directióhoz intézett, 1820. május 9-én Sopronban kelt utasításából kiderül ugyanis, hogy együtt ment Albert (1738–1822) szász-tescheni herceggel Magyaróvárra, s ott hatszáz anyabirkát és hétszáz bárányt vásárolt. Utasítása értelmében az állatok elhajtásával Palleta inspektort és Erben János számtartót bízza meg, megahyva, hogy vigyenek egy juhászt, hat bojtárt, két lovas szekéren takarmányt, s Palleta 1000 vft-ot vegyen fel a keszthelyi kasszából útiköltségre.⁴¹ Ugyanitt fontos megjegyeznünk, hogy Festetics László idejében különösen nagy gondot fordítottak az egyes uradalmak állatállományának megfelelő állategészségügyi ellenőrzésére, a rendszeres oltásra, amit a Georgikon professzora, Liebbald Gyula (1780?–1846) állatorvosnak a Directio számára készített összeállítása is példáz.⁴² Festetics László egyébként a szakképzés fejlesztése érdekében is gyarapította

³⁷ Uo. fol. 175v.

³⁸ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1824 P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

³⁹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII.9/b/22 No. 1.

⁴⁰ MNL OL Festetics Lt Számadások 1827/28 P 276 765. d. XII.9/b/25 No. 473.

⁴¹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1820 P 279 118. d. T. II. fol. 103v–104. Ugyanezen instrukciójából kiderül, hogy Festetics László Magyaróváron kapta az értesítést Tolna vármegye alispánjától, Cséfalvay Ferenctől (?-?), hogy a nádor megtekinti a „vizi építő munkákat melyek a Sión és Kaposon, különösen pedig a Dunán folyamatban vagnak”, s még ugyanezen a napon, május 23-án gróf Zichy Ferenc comissariussal együtt Simontornyára megy, majd másnap Kölesd felé veszi útját, azután Paksra tér be ebédre, ebéd után pedig hajón Tolnára megy. Festetics László az úti terv ismeretében gondoskodott a nádor megfelelő fogadásáról.

⁴² Lásd Liebbald Gyula 1821. június 20-án kelt jelentéséhez csatolt „Praktische Wahrnehmungen über die Schafblattern und Ihren Impfung” című harmincegy pontos elaborátumát. MNL Festetics Lt P 279 124. d. Ügyiratok T. II. fol. 162–163v. Nem mellékes, hogy a rendszerezett adatszolgáltatás gyakorlata figyelhető meg a magyarországi szaktudományok valamennyi területén a 18. század második felétől, így az állategészségügyi helyzetről egységes rendszer szerint készített fizikus orvosi jelentések gyakorlatában is a Helytartótanács illetékes szakigazgatási ügyosztálya (Departamentum Sanitatis) számára. További részletekkel lásd *Krász Lilla: Az adatoktól az információig, az információtól a tudástermelésig. Az egészségügyjelentés-írás gyakorlata(i) a XVIII. századi Magyarországon. Századvég 70. (2013: 4. sz.) 166–171.*

állatállományát, amint az 1821. május 3-án Bécsben kelt instrukciójában is kifejti: vásárolt „egy fekete, egy pej, és két stráfos originális Svaitzer teheneket, melyeket azért hozattam, hogy a Georgiconban, minden fajtából négy darab tehén legyen”.⁴³ Az állatokat utóbb hajón szállították Bécsbe, majd Ságón keresztül hosszabb pihenő után hajtották tovább Keszthelyre.

Jellemző az is, hogy miután ifjúkori neveltetésének részeként apja kívánásának megfelelően a kertész mesterséget is elsajátította,⁴⁴ Festetics László utasításaiban mindig részletesen kitért a kastély vagy éppen a Georgikon kertjében elvégzendő munkák ütemezésére, a beszerzett magvak és csemeték elültetésére, gondozására. Az 1821. április 8-án Bécsben kelt, s Keszthelyre továbbított instrukciójában például a Franciaországból megküldött, a bolwilli Baumann cég katalógusa szerint vásárolt facsemeték ültetéséről rendelkezett, szigorúan meghagyva, hogy Bene Gergely (?-?) kertész „a consignatió adott útmutatás szerint ültesse el” a fákat. Mindemellett arról is rendelkezett, hogy „Azon Franciaországból jött édes gesztenye, úgy a többi Francia országból jött fák, melyek a trillageokhoz [lugasokhoz] ültettek, a fa iskolába külömb ültessenek, hogy azok a többivel ösze ne keveredjen [sic]”.⁴⁵ Az 1822. március 22-én kelt instrukciójában szintén kiemelt gondot fordított a kert növények ültetésére, különös tekintettel a kényes fűgékre, melyek idő előtti kiültetésétől óv, „mivel sokszor még Májusba is lehet dér kint könnyen elromolhatnának”.⁴⁶ Az 1824. március 31-i instrukciójában pedig arról rendelkezett, hogy az „anglus kert” kiszáradt fáinak pótlására Kéthelyről és Sárvárról szerezzenek be csemetéket.⁴⁷ Ugyanezen év június 1-jén kelt utasításában egyúttal kitért a kert arculatára is, meghagyva, hogy „A grottás és erdei botanikus kertekben az utak ki tisztittassanak és tisztán tartassanak, – azon széles út mely a Georgiconból az erdei botanicus kerten keresztül az udvari gyümölcsösbe vezet, az előbbi rendelem szerint alól lapos kövekkel rakatasson ki”, majd arról rendelkezett, hogy az új „anglus kertben a gyepek a mennyire készen nem volnának”, angol perjével, vagyis ray grass maggal vettesse be.⁴⁸ Nem mellékes az sem, hogy ugyanezen instrukciója szerint a családi nevelési hagyománynak megfelelően a kastély régi konyhakertjében gyermekei számára külön kertet jelölt ki, meghagyva, hogy a területet három részre osszák fel, s mindegyik részt a gyerekek maguk fogják művelni, s erre való tekintettel Bene főkertész biztosítson számukra megfelelő vetőmagvakat.

A georgikoni és az uradalmi szőlők fejlesztésére szintén gondja volt, s rendszeresen szerzett be külföldi alanyokat. A Directióhoz intézett 1821. május 3-i utasítása szerint 2000 darab, a Rajna vidékén vásárolt johannesbergi szőlő-

⁴³ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1821 P 279 124. d. Ügyiratok T. II. fol. 81.

⁴⁴ *Kurucz Gy.*: Keszthely grófja i. m. 182–183.

⁴⁵ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1821 P 279 124. d. T. II. fol. 80v–81.

⁴⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1822 P 279 129. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁴⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1824 P 279 139. d. T. II. (nincs folio vagy numerus). A Somogy vármegyei Kéthelyen állt a Hunyady grófi család kastélya, melyhez szintén angolkert tartozott.

⁴⁸ Uo.

vesszőt küldetett Keszthelyre, meghagyva, hogy „a szálló oskolában a Georgiconban hely készíttessen”.⁴⁹ 1822. január 6-i levelében bécsi titkára, Smith Ferenc (?-?) jelzi a Directiónak, hogy a nyugat-európai tanulmányúton lévő Lehrmann József (?-?) kertész által küldött franciaországi szőlővesszőket már útnak indították. Sövegjártó Kristóf (?-?) sági tisztartó három nappal később szintén jelzi a Directiónak, hogy „folyó hónap 9dikén Franciaország szőlővesszők, prés modella és más egyéb portékák olyan féle szóbeli tudósítás mellett küldettek ide, hogy azok Keszthelyre promoveáltatnának”.⁵⁰

Az 1822. február 1-jén kelt rendkívül részletes, összesen negyvenkilenc pontból álló instrukciójának titkára által készített fogalmazványát Festetics László saját kezűleg korrigálta, illetve látta el kiegészítésekkel. Rendelkezése szerint több uradalomban, így a keszthelyi Újmajorban, Fenéken, Csáktornyan tervezett újabb „svajcériákat” létrehozni, illetve a Georgikon állatállományát is szaporítani kívánta.⁵¹ A csurgói, keszthelyi, csáktornyai, vasvári tisztségeknek a lóállomány nyilvántartására „4 rendbeli tabellákat” küldetett a hágtások áttekinthetőbb regisztrálása érdekében, de rendelkezett a vadabb lovak patkolásához szükséges lókaloda, úgynevezett „Zwangstand” készítéséről is. Ugyan-ezen utasításában a juhtenyésztés eredményessége érdekében a tisztek személyes felelősségévé tette, hogy a kiváló küllemű, egészséges nőtény tenyészállatok megfelelő kosokkal hágtatassanak, továbbá a gyenge bárányok megtartása érdekében a mesterséges tápláláshoz az anyabirkák fejéséről intézkedjenek. Feltűnő módon a szövegbe Festetics László saját kezűleg toldotta be, hogy a parazitáktól szennvedő rühös birkákat „Holeum Cornu Cervi foeridum”, vagyis 1/3 résznyi szarvaszarvolajból és 2/3 résznyi terpentinolajból készített kenettel kezeljék.

Mindamellettt más jellegű, az adminisztrációt érintő rendelkezéseket is tett a gróf. A tisztikar fegyelmzése érdekében például megtiltotta, hogy előzetes engedély nélkül ünnepre, vásárra, egyéb mulatságra szabadon, tetszésük szerint járjanak. Meghagyta azt is, hogy porkolábnak, hajdúnak, csatlósnak „ezentul csak olyan emberek tessenek fel, akik valaha *lovas* [Festetics László betoldása] katonák” voltak, továbbá fizikai állapotuk megfelelő legyen, „plezurjaik nincsenek, melyek miatt szolgálatra alkalmatlanok volnának”, kerülőnek pedig „gyalog katonák applicaltassanak”. A fentiekben túlmenően Festetics László rendelkezett a különleges tenyészállatok (kancák, svájcer tehének) há-

⁴⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1821 P 279 124. d. T. II. fol. 81.

⁵⁰ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1822 P 279 129. d. T. II. (nincs folio vagy numerus). A Directio egy későbbi küldemény ügyében, 1823. november 3-án hozott rendelkezést a Geric Pál által Angliából küldött gépmoделlek georgikoni elhelyezéséről: „Egy Ferschlagban vannak Angoly országból való különbféle modellek, ezen Ferschlag úgy mint van a Georgikoni Museumba tétessen be.” MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás és Gazdálkodás. Jószágkormányzói Rendelet 1819–1827 P 274 25. k. p. 294.

⁵¹ Minden egyes tehenészetet „svájceres gazda” vett bérbe, akinek az 1823. április 7-én kelt szerződés minta értelmében szabályozták szolgáltatásait, kitérve a grófi konyha igényeinek kielégítésére is: „Ha az uraság szükségére írósvaj, tejfel, avagy egész kövér sajt kívántatik, tartozik a svajceres másfél font írósvajat, vagy 3 icce legjobb tejfelt 1 font kifőzött vaj helett, és 1 font egészen kövér, és tsupa tejfelből készült és pedig legjobb kvalitásút 1½ font kifőzött vaj helyett adni”, s amennyiben rossz minőségű terméket ad, azt köteles visszavenni, anélkül hogy beszámítanak. MNL OL Directorátusi Ügyiratok 1824 Festetics Lt P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

gatásáról, továbbá eltiltotta a kertészek saját célra történő növénynevelését az uradalmi kertekben, illetve meghagyta azt is, hogy a kereskedők számára adandó öt darab, az uradalmi juhászatok gyapjúmintáit tartalmazó „mustra”-könyvből egy georgikoni legyen, a többi viszont a négy prefektúrából származzon, s a disznóbőrbe kötött főpéldányt neki küldjék meg Bécsbe.⁵² Ez utóbbi rendelkezése a Trieszten keresztül történő angliai gyapjuszállítások rendszeressé tétele érdekében történt, úgy, amint arra június 30-i instrukciójában is utalt, meghagyva, hogy az általa megfelelőnek tartott gyapjufajtákat tegyék félre Keszthelyen, „még én azt meg nézván Csáktornyára, és onnant Triesztbe küldeni fogom. Én jövő postával magam Hepburnek írni fogok és azon levelemnek párjait a Directiónak meg küldeni.”⁵³

Általánosságban véve tehát megállapíthatjuk, hogy Festetics László a gazdálkodás gyakorlati teendőitől az értékesítésig, sőt az uradalmak rendészeti kérdéseire is kitérve a Directio előterjesztései alapján igen jelentős részt vállalt a közvetlen irányításból. A gróf heti rendszerességgel küldött, sokszor terjedelmes írásos utasításai viszont az előterjesztések vonatkozásában rendkívül komoly információs bázist feltételeztek, s ennek megfelelően a Directio az egyes uradalmaktól időről időre meghatározott rendszer és szempontok alapján gyűjtötte be az információkat. Az allodiális területek szántóföldi növénytermesztése esetében a terület nagyságához viszonyítva kellett megadni a tápanyagpótláshoz szükségesnek ítélt trágyamennyiséget, annak költségvonzatait, vagy pedig „ahol turnus van” (nyomásváltás, vagy a vetésforgónak megfelelő változtatás), ott hány holdon, milyen mennyiségű őszi/tavaszi vagy takarmánynövényt kívántak vetni, továbbá „hol, hány szántás és boronálás után?”⁵⁴ Példaként említhető még a kemendi uradalom, ahol az adott időszakban öt major közül négyben (ollári, nagyfaludi, páli, Sárkány-szigeti) háromnyomásos rendszerben művelték a szántókat, s calcaturánként átlagosan 25–30 holdnyi területet trágyáztak, illetve a „parragnyomásban” lóherét vetettek, s kétszeri kaszálás után törték fel tavaszi búza alá. A fakosi majorban viszont nyolcszakaszos vetésforgót alkalmaztak. Az öt major allodiális szántóinak művelési rendszere tehát egyértelműen a nyugat-európai minta hatását tükrözi.⁵⁵

⁵² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1821 P 279 129. d. T. II. (nincs folio vagy numerus). Jegyezzük meg, hogy Gerics Pál külföldi útjáról küldött gyapjúmintáit a szakképzéshez használt szemléltető eszközként is alkalmazták, úgy, amint arról a gróf rendelkezésének megfelelően az 1825. január 12-i directionális leirat is tudósít. MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás és Gazdálkodás. Jószágkormányzói Rendeleték 1825 P 274 25. k. No. 318 p. 369.

⁵³ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1822 P 279 129. d. T. II (nincs folio vagy numerus). Feltehetően Andrew Hepburn (1755–?) kereskedő családi vállalkozásáról van szó. Meg kell említenünk, hogy a trieszti faktor 1822. március 22-i levelében már utalt a gyapjúminták fontosságára: „Sollte die Wolle eher verkauft seyn, so bitten wir, wo möglich, uns 6, anstatt 3, Wollen zu Muster, gefälligt zu vorbehalten.” Uo.

⁵⁴ Lásd Sövegjártó Kristóf tiszttartó és Bora Mihály (?–?) kasznár 1822. március 1-ji jelentését a sági uradalomról. Uo.

⁵⁵ MNL OL Festetics Lt Növénytermesztés, vetésforgó, műtrágyázás 1799–1944 P 275 139. d. VII. fol. 111. A kemendi uradalom esetében az 1820-as évek elején összesen 1655 holdnyi allodiális szántóterület hasznosításáról készült terv. Az újkori angol agrárforradalom nyomán alkalmazott, s utóbb a kontinens más területein is elterjedő művelési rendszerek eredetéhez lásd *Studies of Field Systems in the British Isles*. Eds. A. R. H. Baker – R. A. Butlin. London 1973. A georgikoni szakkép-

Ugyanakkor a Directio teljes önállósága figyelhető meg a Mária Terézia-féle úrbéri rendeletnek megfelelő legelőmegosztásról, illetve a szezonális tilalmakról hozott rendelkezések ügyében. A Palleta György inspektor által jegyzett, 1822. február végén kelt directionális körlevél szerint például elrendelték, hogy a „rétek Josef naptul fogva mind az urasági, mind más marháktól letiltatnak”, továbbá a Keszthely környéki rétek esetében idegenek nem használhatják a legelőket és kaszálókat, s az „uraságé körül is csak a Városi marha nem máskor, mint tsupán őszel [sic] a sarju kaszálás után déli etetésre eresztesse nek oda”.⁵⁶ Ugyanígy a gróf közvetlen beavatkozása nélkül döntött a Directio az erdők hasznóvételének ügyében, az épület- és tűzifa-kitermelés mértékéről, helyszínéről, továbbá a munkaerő-felhasználás mértékéről és jellegéről.⁵⁷ Az ágazatonként meghatározott standard adatgyűjtési gyakorlat, illetve hatékony adminisztrációs rendszer alkalmazása figyelhető meg az egyes uradalmak erdeinek gondozása, a faigények, az elvégzett vagy ütemezett munkák nyilvántartása céljából rendszeresen összeállított „Gehorsamster Forstamtsbericht” táblázatos kimutatásaiban, melyeket korszakunkban Tomka Ferenc (?–?) főerdész készített el az uradalmi erdészek vagy fővadászok jelentései alapján.⁵⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy az uradalmi erdészeti intézkedései és adminisztrációs gyakorlata szintén a készpénzbevételek fokozását célzó törekvésekre vall, amint ez az egyes tárgyévekben elkövetett vétségek, lopások, károkozások készpénzben meghatározott büntetési tételeinek táblázatos nyilvántartásaiban is tükröződik.⁵⁹ Mindamellet az úrbéres lakosság erdőhasználati jogosultsága, a különböző károk, illetve a kitermelt fa értékesítésének késedelme miatt volt példa arra is, hogy egy adott uradalom erdészetének esetében bevételi és kiadási összegeinek különbsége nem eredményezett semmilyen tiszta jövedelmet. Az 1824. év kimutatásai szerint a balatonszentgyörgyi uradalom erdészete 7538 vft bevételhez képest 7917 vft kiadást könyvelt el, vagyis 379 vft deficitet. Összehasonlításképpen említsük meg, hogy a keszthelyi uradalom erdészete ugyanebben az évben 31 474 vft bevétel mellett 17 478 vft kiadást regisztrált, vagyis 13 996 vft tiszta jövedelem származott a Keszthely környéki erdőkből,

---

zésre, s így közvetett módon a birtokgazdálkodásra hatást gyakorló korabeli angol agrárgazdasági, természetestechikai, állattenyésztési stb. szakkönyvekhez: *Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. Magyar Könyvszemle 106. (1990: 1–2. sz.) 32–44.*

⁵⁶ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás és Gazdálkodás. Jóságkormányzói Rendelet 1819–1827 P 274 25. k. No. II 38/212.

⁵⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1822 P 279 129. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁵⁸ Uo. Matthias Krug (?–?) vasvári vagy Czékus Dániel (?–?) ollári fővadász a következő kérdések alapján készítette el 1822. január havi jelentését: „Wo, wann und welche Waldungen sind in diesem Monat bereiset worden? Ob die subalterne Waldhüttern wisitirt wurden? Was für Unterschleife Waldschaden oder andere Mißbräuche hat der selbe in Forst und Jagdwesen wahrgenommen? Was ist in der Pflege-Kultur und Holzungen geschehen? Was ist in der Holz und Übrigen Waldnutzungen in diesem Monat geschehen?”

⁵⁹ Uo. 1822. július 7-én kelt Tomka Ferenc összesített jelentése a szentmiklósi, csurgói, berzencei, turhiscsei, csáktornyai, sági, vasvári, keszthelyi, ollári, keresztúri és szalkszentmártoni uradalmi erdészek jelentései alapján. A jelentések kitértek a károokra (pl. lopások), ezek készpénzben számított értékére, illetve az egyes ügyeknek illetékességéből történő nyomozati áttételére az uradalmi fiskálátus számára.

jóllehet azt is figyelembe kell vennünk, hogy a keszthelyi uradalom kiterjedése és az egyes ágazatokat meghatározó adottságok tekintetében felülmúlta a szentgyörgyi uradalmat.⁶⁰

A fentieknek megfelelően az adminisztráció és a gazdálkodás hatékonyságának, együttes eredményességének legfőbb mutatója természetesen az egyes uradalmak által a keszthelyi fő hitelpénztárba befizetett összegek nagyságán mérhető. Annál is inkább, hiszen az egyes uradalmak önálló működési kiadásainak leszámítását követően került sor a keszthelyi központi pénztárba történő tiszta „jövedelemként adminisztrált” befizetésekre. Az 1820/21-es pénzügyi év 1821. július 30-án Csaplovics Dániel főpénztárnok által jegyzett összesítése szerint a keszthelyi központi pénztár 109 875 ft ezüst, valamint 402 620 ft „bankó cédulában” számított bevételt regisztrált (krajcárok nélkül). A fenti összegek tekintetében az adott periódusban az uradalmak összesített befizetései, vagyis a működési költségek és egyéb befektetések levonása után ezüstben számolva 69 324 ft-ot tettek ki, papírpénzben pedig 260 250 ft-ot.⁶¹ Az 1822/23. pénzügyi év regisztrált összbevételei ezüstben 39 990 ft-ra rúgtak, míg papírpénzben 465 723 ft-ra.⁶² Ezekből az összegekből valamennyi uradalom 17 907 ft-nyi ezüsttel, illetve 292 775 vft-tal részesedett.

Festetics László bevételei, s így természetesen az uradalmakból „adminisztrált bevételek” feltűnő megcsappanása figyelhető meg az 1823/24-es pénzügyi év esetében, hiszen a fenti összegekhez képest ezüstben 17 157 ft-ot, illetve „bankó cédulában” 304 061 ft-ot regisztrált a keszthelyi „crediti cassa”.⁶³ A ténylegesen agrártermelésből származó részesedés, vagyis az uradalmi pénztárak „erogatiója” a fentieknek megfelelően 7832 pft, illetve 193 045 vft-nyi összeg volt. A legtöbb jövedelmet biztosító három uradalom befizetései az adott pénzügyi években az általános trendnek megfelelő arányokat mutatják:

Uradalom	1820/21	1822/23	1823/24
Csurgó	4 895 pft 74 959 vft	2 904 pft 38 765 vft	180 pft 23 040 vft
Csáktornya	9 164 pft 79 606 vft	10 531 pft 66 079 vft	7 430 pft 57 109 vft
Keszthely	– 28 300 vft	1 258 pft 37 541 vft	– 13 943 vft
Összesen	14 059 pft 182 865 vft	14 693 pft 142 385 vft	7 610 pft 94 087 vft

1. táblázat (Forrás: MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d.

⁶⁰ MNL OL Festetics Lt Jövedelemkimutatások, bevétel, kiadási feljegyzések 1741–1903 P 275 164. d. X. fol. 26–28.

⁶¹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. Az erdei termékek iránti kereslet sajátos példajaként említhetjük, hogy az uradalmak erdeiből felvásárolt gubacs 32 790 ft (ezüst) értékű bevételt tett ki.

⁶² MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.

⁶³ MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 1.

XII-9/b/21-No. 93.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII.9/b/22-No. 1.)

Az „administrált befizetések” egyértelmű visszaesése magától értetődően az általános piaci, felvásárlási feltételekre vezethető vissza.⁶⁴ Ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy hirtelen kritikussá váló értékesítési feltételek esetén, vagyis drasztikusan megváltozó keresleti és felvásárlási körülmények mellett, minőségi agrotechnikai és állattenyésztési gyakorlat ellenére is időbe telik a megfelelő ágazati adaptáció, az elmaradó bevételek pótlása. Ugyanígy fontos hangsúlyoznunk, hogy a korábban részletesen is ismertetett adminisztrációs tevékenység, az alkalmazott művelési rendszerek, az állattenyésztési, állattartási, állategészségügyi eljárások színvonala stb. alapján — legalábbis a hazai viszonyokhoz képest — aligha tekinthető elmaradottnak Festetics László birtokgazdálkodása, főként ha figyelembe vesszük, hogy a Georgikon tanárai révén a külföldi tudományos intézetekkel, kiemelkedő szakemberekkel kiépített kapcsolatrendszer a termelés mennyiségi és minőségi mutatóit egyaránt befolyásoló új ismeretek adaptációját is lehetővé tette.

Természetesen az uradalmak jövedelemként adminisztrált befizetéseinek tényleges arányait és jelentőségét alapvetően az uradalmak kiadásaival, azaz a működési költségekkel összevetve értékelhetjük leginkább. Az alábbi táblázat⁶⁵ a három legjelentősebb uradalomnak az apai örökség átvételétől az 1824. évi drasztikus bevételi visszaesésig számított kiadási összegeit tartalmazza váltóforintban (krajcárok nélkül) számolva:

Uradalom	1820/21	1821/22	1822/23	1823/24
Keszthely	257 118 vft	168 520 vft	136 558 vft	89 150 vft
Csurgó	159 556 vft	174 450 vft	95 770 vft	75 673 vft
Csáktornya	209 117 vft	245 867 vft	159 860 vft	135 318 vft

2. táblázat (Forrás: MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás. Zárszámadások 1814–1866 P 276 974 d. XII-12 fol. 18v–19.)

A fenti táblázatokban foglalt adatok összevetésekor egyértelműen kiviláglik, hogy a központi keszthelyi uradalom a fő hitelpénztárba befizetett tiszta jövedelmek összegéhez képest arányaiban jóval nagyobb költségösszegeket regisztrált az adott periódusban. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a központi birtokigazgatás költségtételei, csakúgy, mint az úgynevezett „udvari cassa”, vagyis a keszthelyi kastéllyal kapcsolatos luxuskiadások, másrészt az évtized elején folytatott sági és keszthelyi építkezések kiadási összegeinek je-

⁶⁴ Josef Kulischer klasszikus gazdaságtörténeti művében utal a cereáliák felvásárlási árának drasztikus visszaesésére: *Josef Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Die Neuzeit. 3. Aufl. München–Wien 1965. II. 424.* A szigetországi trendhez összehasonlításként: *Brian R. Mitchell – Phyllis Deane: Abstract of British Historical Statistics. Cambridge 1962. 487–489.*

⁶⁵ Ezúton szeretném megköszönni Lukács Gábornak, hogy a P 276 974 d. adatsoraira felhívta a figyelmemet.

lentős hányada a keszthelyi uradalom költségvetését terhelte. Jellemző módon tehát a keszthelyi uradalom „jövedelemként adminisztrált” összege az 1820/21-es pénzügyi évben a kiadások összegéhez képest alig haladja meg a 11%-os arányt. További feltűnő sajátosság, hogy miközben a csáktornyai uradalom részéről regisztrálják a legjelentősebb jövedelmeket, ez az uradalom az, amelyik a legnagyobb költségráfordítással működött, viszont az évtized közepéig arányaiban ennek az uradalomnak a költségei csökkentek a legkevésbé a két másik uradalomhoz képest. A tiszta jövedelemként regisztrált összegek csökkenése természetesen maga után vonta az említett uradalmak működési és beruházási költségeinek csökkenését is, de amíg a csurgói uradalomban az 1820/21-es, illetve az 1823/24-es pénzügyi év viszonylatában ez mintegy 50%-os arányt tett ki, addig a csáktornyai uradalom esetében mindössze 28%-os aránnyal számolhatunk. A fenti adatsorokhoz képest azonban némi pozitív elmozdulással szembesülünk az 1826/27-es pénzügyi év bevételi összegeinek vizsgálatakor, figyelembe véve azt a tényt is, hogy ekkor már nem regisztráltak konvenciók pénzben számított bevételt:

Uradalom	Pft	Vft
Csurgó	–	41 722
Csáktornya	–	94 773
Keszthely	–	13 100
Összesen		149 595

3. táblázat (Forrás: MNL OL Festetics Lt Számadások 1826/27 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 1.)

A csáktornyai uradalom mintegy 40%-kal múlta felül a korábbi befizetési arányát, azonban a keszthelyi uradalom esetében egyértelmű a stagnálás, a csurgói esetében pedig alig néhány százalékos javulás figyelhető meg. Jegyezzük meg, hogy az adott pénzügyi évben a csáktornyai uradalomnál 145 023 vft, a keszthelyinél 115 591 vft, a csurgói esetében pedig 88 717 vft kiadást regisztráltak.⁶⁶

Összességében tehát megállapítható, hogy a magasabb költségarányhoz képest egyedül a csáktornyai uradalom produkált kiemelkedő bevételt, míg a másik két uradalom befizetései elmaradtak az évtized elején regisztrált összegekhez képest. Festetics László 1826/27-es pénzügyi évre számított 322 207 vft-nyi összbevételét tekintve a gazdálkodásból származó bevétel mindössze 228 350 vft volt, ami viszont igen jelentős különbséget mutat az 1822/23-as pénzügyi év 292 775 ft-nyi papírpénzben, illetve 17 908 ft „ezüstben” számolt bevételéhez képest.⁶⁷ A kérdés csupán az, hogy ilyen, a tényleges termelésből származó bevételi arányváltozás esetén van-e lehetőség egyéb forrásokkal, esetlegesen hitelfelvételekkel ellensúlyozni a kiesett jövedelmeket, s lehet-e to-

⁶⁶ MNL OL Festetics Lt Számadások P 276 974. d. XII-2 fol. 18v–19.

⁶⁷ MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.

vábbra is biztosítani a jegyzett adósságok után számított kamattörlesztési, valamint a felmondott tőkék utáni fizetési kötelezettségeket.

Zárgondnokság és restrikcio

Amint arra korábban is utaltunk, a vizsgált periódus, vagyis az 1820-as évek végén került sor az adósságszolgálat folyamatos biztosítására, illetve a felmondott tőkék megfelelő törlesztésére képtelen Festetics László jószágainak zárgondnokság alá vételére. Jóllehet Festetics László és Szegedy Ferenc a zárgondnokság részleteit szabályozó egyezséget 1828. április közepén írta alá, a Helytartótanácson keresztül a Magyar Udvari Kancelláriához benyújtott s az uralkodó jóváhagyását célzó kérelemről szóló tájékoztató közlésére — az ügymenet természetes rendjéből adódóan — csak néhány hónappal később került sor.⁶⁸ Ennek jelentősége abban áll, hogy elvben a közzétételig datálható követelések nyomán utóbb indított peres eljárások felperesei elsőbbséget élveztek a zárgondnokság kihirdetése után támasztott követelésekhez képest, melyek közt a sokszoros váltóforgalmazás eredményeképpen nem egyszer spekulatív célzattal kezdeményezett, a zárgondnok megtévesztését célzó, hiteles jogalap nélküli követelések is akadtak.⁶⁹

Az eddig tárgyaltakhoz kapcsolódva fontos megjegyeznünk azonban, hogy a tizenkét pontból álló zárgondnoksági dokumentum nemcsak az adósságszolgálatra vonatkozó teendőket és jogosultságokat szabályozta, hanem a zárgondnok gazdálkodással és adminisztrációval kapcsolatos eljárására is kitért. Ennek értelmében Szegedy kijelentette, hogy „a Gazdaságot részszerént a most megálapított, részszerént még hajdani Gróf Festetics György Eő Excellentiája által behozott Systema szerént folytatni fogom”. Ugyanígy lényeges szempont, hogy

⁶⁸ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 2. A Helytartótanács 1828. április 16-án regisztrálta a zárgondnoksági kérelmet No. 6156 alatt. Gróf Pálffy Fidé (1788–1864) későbbi kancellár 1828. június 10-én kelt körlevelében tájékoztatta a megyéket, miszerint „Comite Ladislai Festetics, medio exhibiti altissimo Loco recursus, Sequestrum voluntarium, Cui se propria sponta subjecit, benigne rathaberi, ac delectum per se Curatorem Franciscum Szegedy Suae Majestati S[acra]tisimae Camerarium, et Co[m]m[un]it[at]us Zabolcensis Officii Supremi Comitum Administratorem benigne confirmari supplicante [...]”. A Zala és Sopron vármegyétől származó hiteles másolatokat lásd uo. fol. 14., 25.

⁶⁹ Példaként említhető egy bizonyos Moritz Ehrenreich és Theodor Tachauer 1836-ban indított pere, melytől a felperesek utóbb jobbnak látták elállni, s amelynek hátterét a Magyar Udvari Kancellária 1847. december 10-én kelt végzésének alábbi részlete világítja meg: „Im Jahre 828. nämlich wurde auf a. h. Befehl gegen den Gr. Lad. Festetics ein Sequester verhängt, und bei widerholten Kundmachung dieses Sequesters im Jahre 845. all seinen Gläubigern bedeutet, in Betreff ihrer Forderungen sich ausschließlích immer an den Sequestri Curator zu wenden, bei Eröffnung des Sequesters wurden alle Gläubiger aufgefordert ihre Forderungen zu spezifizieren, diese wurden durch den Sequestri Curator authentisch aufgenommen und deren Interessen vom Jahr berichtet, zwischen diesen Forderungen erschien niemalen die durch Moritz Ehrenreich im Jahre 836. vor dem N. Ö. Landrechte eingeklagte Obligation über 16 000 f. so daß schon hieraus nicht ohne Grund angenommen werden kann, Moritz Ehrenreich habe seine Active Obligation bis auf den 1ten Juli 827 vordatieren lassen, wo die obwaltenden Umstände noch klarer zu erweisen scheinen, daß Graf Festetics sowohl diese als die übrigen dem Ehrenreich verabfolgten Obligationen im Werthe von 80 000 f CM bereits während seines bestandenen Sequesters überschieb wahrscheinlich um dafür einige tausend Floren durch Wucher zu erhalten.” Uo. fol. 2–6.

egyértelművé tette, miszerint racionalizálási törekvései a Festetics György által alapított tanintézet létét semmiképpen nem fogják érinteni, mivel „minden szükséges megkéméléseket mind a megmaradandó Georgiconi intézetnél, mind a Gazdaságnál, s egyéb Intézeteknél meg teszem”. Mi több, közvetett módon a további fejlesztésekre is ígéretet tett, mondván, hogy „különös figyelemmel lesznek, minden némű marhák nemesítésére is, úgy az Fundus Instructusnak a mennyire lehet legjobb karban való létele eránt”.⁷⁰

Természetesen nem mellékes az sem, hogy Festetics László az előbbiekben fenntartotta magának a jogot, miszerint „Gazdaságomnak és Jóságimnak, tetzésem szerént való megtekintését, egyszersmind azok állapotjáról való tudósításoknak s megvilágosításoknak a Directiom által való előterjesztését, úgy minő előmenetellel megy az adósságom kifizetése időről időre meg vizgalni fogom”. Ugyanakkor Festetics kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy „mind ezek tsak minden be avatás [beavatkozás] nélkül az Administratio rendeléseiben történhetnek meg”.⁷¹ Nem mellékes, hogy az adminisztrációt illetően döntő jelentőségű jogosítványokkal ruházta fel a szerződés Szegedyt, hiszen „ezután mind a Jóságim Directio tagjai, mind egyéb törvényes és gazdaságbéli Tisztek, Földmérők, és Vadászok, Exactorok, és Professorok, valamint minden Arendátorok, Cselédek, Contractalisták, és Jobbágyok, egészen az ő parantsolatitúl és rendeléseitül fognak fügeni [sic]”.⁷² Festetics László csupán a személyes szolgálatát ellátók, továbbá patrónusi jogánál fogva a papi kinevezések, a „katonai institutummal” kapcsolatos alapítványi helyek, a georgikoni professzorok, valamint az *absentium alegantis* kinevezése felett rendelkezett.

A zárgondnoksági szerződés negyedik pontja szerint „Szabadságában áll a Sequester Úrnak az is, hogy Jóságaim Directiojával előre értekezvén, mind azon hasznos megkéméléseket meg tehesse, melyeket be látása szerént jóknak fog találni”.⁷³ A zárgondnok a hivatkozott negyedik pont alapján azonnal megtette az általa szükségesnek tartott lépéseket, s a korábbi egységes adminisztrációs gyakorlatot kihasználva 1828. április 23-án körlevelet küldetett ki a Directióval, melynek értelmében az egyes uradalmak tisztjeitől javaslatokat kértek a termelés és a bevételek növelése, illetve a költségek csökkentése érdekében. Nem lehet most feladatunk valamennyi uradalom tisztí javaslatának részletes ismertetése, de igen tanulságos a sági uradalom tisztjeinek elaborátuma, melyet Szilágyi István (?–?) számtartó és Sréter Antal (?–?) kasznár jegy-

⁷⁰ Uo. fol. 19v. A szerződés 5. pontja ennek megfelelően a *sequestrum* időtartamát a gazdálkodás eredményességétől tette függővé, vagyis Festetics László mindaddig nem kérhette felbontását, míg „az adósságok azon summára le nem szállanak, mely megegyez az atyám által reám háramlott adósságok summájával és általam fizetett hasznos jószágok belső értékével”. Jegyezzük meg ugyanakkor, hogy a szerződés feltűnő módon nem tartalmaz utalást Szegedy zárgondnoki tevékenységének bármilyen jellegű honorálását illetően, viszont fenntartja magának a jogot, hogy bár minden assignatióért „jót áll”, magát semmi számadás alá nem veti, s gyakorlatilag a Kancellária és Festetics László időben történő tájékoztatása mellett csakis ő szüntetheti meg a zárgondnoki tevékenység további folytatását! Uo. fol. 10.

⁷¹ Uo. fol. 18.

⁷² Uo. Érdemes megjegyezni, hogy a hivatkozott 7. pont szerint saját használatra 24 lovat vászthat, illetve fenntarthatja a „vadászatnak és hajókázásnak gyakorlatát”.

⁷³ Uo. fol. 17v.

zett 1828. május 1-jén.⁷⁴ Kiindulási alapjuk szerint az uradalom kiadásai eleve csökkenni fognak, mivel a kastély átalakítása befejeződött, viszont a bevételek ezzel összefüggésben fokozhatók, minthogy a tégláégető rendelkezésre álló kapacitása folyamatos bevételt biztosít. Az uradalom állattenyésztésében viszont döntő szerepet szánának a hízómarhák nevelésének, ehhez azonban szükséges lenne a rétek jó karba hozása, a csatornák rendbetétele, a takarmánytermesztés bővítése. Javasolják továbbá a zabosbükkyöntés területének növelését, illetve az előbbi célnak megfelelően a nagy „fás kertben lévő szakaszokat, melyekben kender, len, mák, bab, tök volt vetve, szintén takarmánynövény, lucerna, lóhere termesztésre fordítható”. Az egyéb kiadások csökkentése érdekében jellemző módon a hierarchia alsóbb szintjein elhelyezkedő személyek, azaz számos szolgálattevő elbocsátását vetik fel, így például az ordinánc hajdút, a méhészt és erdőpásztort, az öregbérest, vagy éppen a kertészlegényt vélik nélkülözhetőnek. Végezetül természetesen nem a saját, hanem szintén a szolgálattevők szintjén elhelyezkedő alkalmazottak fizetésének csökkentését javasolják, így például a csatlósét, mondván, hogy alig van dolga a rabokkal, vagy azzal az indokkal, hogy a berekaljai gazda teendői csekélyek, vagy a kovácsnak úgyszemint kevesebb lesz a dolga, ráadásul az uraság szénéből másoknak is (!) dolgozik.⁷⁵

A zárgondnokság racionalizálási célkitűzéseinek megfelelően a Festetics-uradalmak gazdálkodásának egészét, így az értékesítést, illetve a korábbi fejlesztéseket is revízió alá vette Szegedy Ferenc. Ennek egyik alapvető indoka lehetett a „Lackenbacher & Compagnie Großhändler in Wien” és Festetics László közt 1828. január 16-án 3000 pozsonyi mérő búza szállításáról kötött szerződés. A szerződés 4. pontja értelmében a meghatározott mennyiségű búzáért 4800 pft-ot fizettek, s ezt az összeget a nyugta szerint Festetics László még ugyanazon nap felvette, vagyis pozsonyi mérőnként 1 ft 36 xr értékben. Ugyanakkor a Péterfy Mihály (?-?) kanizsai városi jegyző által hitelesített árlista szerint 1828. május 5-én Kanizsán a búza 4 ft-ot meghaladó áron kelt el, a rozs ára pozsonyi mérőnként 4 ft 30 xr, a kukoricáé 3 ft 45 xr, a zabé 2 ft 30 xr, a hajdináé pedig szintén 2 ft 30 xr volt, tehát Lackenbacherék eleve nyomott áron vásárolták volna fel Festetics László gabonáját.⁷⁶ Nem mellékes azonban, hogy Festetics László Sopronban kelt, 1828. március 15-én Lackenbacherékhez intézett levelében jelzi, hogy a csáktornyai és csurgói prefektusok mindössze 1500 mérő búzát tudnak szállítani, ezért elsőrendű rozs és kukorica szállításával kívánja

⁷⁴ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1828 P 279 159. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ MNL OL Festetics Lt Számadások 1826/1827 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 451. A gabona árának visszaesésére összehasonlításként említsük meg, hogy a század elején Asbóth János (1768–1823) georgikoni professzor jelentése szerint egy pozsonyi mérő búzát 6 ft-ért értékesítettek. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1802 P 279 29. d. 1. fol. 851–852. Vö. *Kaposi Z.*: A tradicionalizmustól... i. m. 147–148. A Lackenbacher céghez további adalékokkal: *Bernhard Wachstein*: Merkantilprotokolle. Der Anteil der Wiener Juden an Handel und Industrie. In: *Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich*. IX. Bd., Nachträge zu den zehn bisher erschienenen Bänden der *Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich*. Wien 1936. 325–326. A 19. század első felének hazai gabonakereskedelméhez további adalékokkal: *Glósz József*: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. Bp. 2014.

őket kárpótolni.⁷⁷ Lackenbacherék azonban ettől elzárkóztak, s erre nézve született meg Szegedy Ferenc május 7-én kelt újabb szerződése Lackenbacherrel a veszteség és kárpótlás tekintetében, miszerint az eredetileg felvett összeghez képest Szegedy fizet a gróf nevében 3000 ft-ot ezüstben, átad egy hátaslovat, két igáslovat, továbbá 7800 ezüst ft értékű gyapjút is jóváír a Lackenbacher, Liebenberg és fiai számára eladott gyapjűmennyiséghez képest.⁷⁸ A szerencsétlen kimenetelű szerződés kártérítési háttéréhez azonban hozzátartozik az is, hogy Festetics László a Lackenbacher és társa számára 1826. január 1-jén Sopronban átadott kötelezvénye szerint, mivel négy darab konvenció értékben számított 15 000 ft-os, összesen tehát 60 000 ft-os tőkére Frankfurt-am-Mainban fizetendő kamatot nem tudott folyósítani, ezért vállalta, hogy 1828. április 1-jén 2250 ft-ot ezüstben a Lackenbacher által fizetett kamatok megtérítése fejében számára átad.⁷⁹ Szegedy Ferenc 1828. május 7-én Keszthelyen kelt assignatiója szerint az említett 2250 ft ezüst húszasokban, „mellyek Lackenbacher urak által Méltóságos gróf Festetics László Úr helyett Vechsliben [váltóban] ki fizettettek, és ezek most nékik megtérítettetek”, a fő hitelpénztárra „assignáltatnak”.⁸⁰

A fenti eset kapcsán érthető módon a zárgondnok nem az allodiális vetésterületek csökkentéséről rendelkezett, hiszen ekkor inkább a búza tűnt kelendőbbnek a felvásárlók részéről, hanem inkább az állatállomány, illetve az állattenyésztés volumenét és szerkezetét érintette az elrendelt döntések sora. Ennek a folyamatnak alapvető dokumentuma a Palleta György adminisztrátor által jegyzett, 1828. május 19-én kelt táblázatos kimutatás, mely egyfelől valamennyi uradalom tényleges állatállományáról adott áttekintést, másfelől a „projectált status” rovata szerint a jövőbeni csökkentéseket, illetve a tervezett gyarapodást, fejlesztést is tartalmazta.⁸¹ A jelzett irat szerint a „gazdaságbeli”, vagyis áruszállításra, egyéb munkára, igavonásra stb. használt lovak száma az összes uradalomban, illetve majorban 209 darab volt, ebből a keszthelyi felsőmajorban 29, a Georgikonban mindössze 8, de más uradalmi központokban is viszonylag kisebb állományt írtak össze. Csáktornán mindössze 17 lovat, Ollárban 14-et, Csurgón 12 darabot. A ménesben tartott lovak száma 397 darab volt, ebből öreg kanca 162, öreg mén 19, továbbá 91 kancacsikó, méncsikó pedig 125. „A jövődöbéli projektált státus” szerint úgy változhatott az állomány, hogy az istállóbeli udvari „czugok”, vagyis a kastély ura és közvetlen környezete szolgálatára rendelt lovak számát 84-re csökkentik, a gazdaságbeliekét 104 darabbal, míg a ménest 89 darabbal.

A Palleta által készített összegzés szerint a szarvasmarha-állomány vonatkozásában feltűnő a tejtermelő tehenészetek, a „svajcériák” nagy száma, vagy-

⁷⁷ MNL OL Festetics Lt Számadások 1826/1827 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 451.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ „[...] da ich Ihnen um F 2250 in 20ern schuldig geworden bin, ... ordre Ihnen eignen, den 1ten April d. J. zahlbar, vorkommend acceptieren, und zur bestimmten Zeit gehörig einlösen. Mit Achtung Ladislaus Graf v. Festetics”. Uo. No. 452.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1828 P 279 159. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

is 17 istállóban összesen 540 állat, amiből 33 tenyészbika volt. A „projectált” állapot itt is drasztikus, több mint 50%-os csökkenést irányzott elő, összesen 250 darabra. A Georgikonban például 10 tenyészbika helyett 2 darab, 28 tehén helyett 12 darab maradt. A gulyabeli állomány 1677 darab volt, ebből 35 bika, 433 tehén, 734 tinó, 470 üsző. A „projectált” állapot 30%-os csökkentést szabott meg, vagyis 1160 állat maradt, mégpedig úgy, hogy a bikák számát 15 darabra, a tehenekét 270 darabra csökkentették, míg a jármos ökrökét 937-ről 761-re. Érdekesség, hogy a bivaly-svajceria (keszthelyi Újmajor, Balatonkeresztúr, Berzence, Döbörhegy), mely összesen 8 bikából és 162 tehénből állt, gyakorlatilag harmadára zsugorodott, s így csak Keresztúron maradt 3 bika és 50 tehén. A fentiekhez képest a „pojectált status” eltérő mértékű változást irányzott elő a juhállomány tekintetében, vagyis a számba vett 55 995 darabos állományt 65 800 darabra kívánták növelni. Arányaiban a növekedés a georgikoni majorban lett volna a legcsekélyebb, míg a többi uradalomban 10–15% közötti gyarapodást írtak elő. Meg kell jegyeznünk, hogy az igen tekintélyes, mintegy 10 000 darabos tervezett állománynövelés az évtized elejének állapotához képest, amikor is Palleta György 1822. január 2-án kelt összesítő táblázata szerint a négy prefektúrában 43 851 darabos állománnyal számoltak, hat év alatt több mint 25%-os növekedést jelentett.⁸²

A zártartó racionalizálást célzó rendelkezései azonban nemcsak az egyes uradalmak allodiális gazdálkodását, termelési kapacitását befolyásoló döntésekben nyilvánult meg, hanem a Directiót, illetve egy-egy uradalom adminisztrációjának alsóbb és felsőbb szintjein alkalmazott személyeket is érintették. A tisztikar felsőbb szintjén Palleta György inspektortól ekkor vált meg Festetics László, aminek hírére nagybátyja, Festetics Imre gróf az Esterházy hercegi birtokkormányzat egyik tisztjét ajánlotta figyelmébe, aki egyébként Albrecht Thaer (1752–1828) möglini tanintézetében tanult, s mint ilyen „verständiger Viech und Shaafzüchter”,⁸³ de természetesen Festetics László a zárgondnok akarata ellenére nem alkalmazhatta. A zárgondnok eljárása tehát számos tisztizgyszisztenciát érintett, s az ennek nyomán keletkezett iratanyag, mindenekelőtt a hierarchia alsóbb szintjein tevékenykedő tisztek folyamodványai társadalom- és művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltóak, hiszen származás és előképzettség tekintetében egyaránt adalékkal szolgálnak.

Az elsők közt elbocsátott losonci származású Gebler Gusztáv (?–?) fogalmazó 1828. június 15-i levelében azért folyamodott a Directióhoz, mivel „a mostanában felállított Zártartói Kormány által hivatalából eleresztetvén”, jövőbeli alkalmazása érdekében kérte a „philosophiai és a Keszthelyi Georgiconba végzett Tudományokról való Testimoniumok” megadását.⁸⁴ Ugyanígy Bátky

⁸² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1822 P 279 129. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁸³ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1829 P 279 165. d. T. II. (nincs folio vagy numerus). Festetics Imre német nyelvű levele 1828. augusztus 17-én kelt Kőszegen. Festetics László és Albrecht Thaer, az európai hírű gazdasági szakember kapcsolatához lásd *Kurucz Gy.*: Válogatás Gerics Pál i. m. 258–259.

⁸⁴ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1829 P 279 165. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

Károly (?–?) korábbi kasznár, minthogy nyolc év után elhagyta Festetics László szolgálatát, kérte az „érdemlett Attestatumot, nem különben Eő Méltóságának gazdaságbéli institutumában a theoriáról megnyert Testimoniális levelet kiadatni”.⁸⁵ Farkas Imre (?–?) 1829. február 9-én azért folyamodott a Directióhoz, mivel az előző évben, jöllehet meggyőződése szerint hivatalában megfelelően és eredményesen járt el, „a Personalis Statusnak a mult Majus végével történt ujjabb systematizatiójakor az alulírt szálláshelyi ispányi statióját elvesztette”, s a „reductió alá esett tiszteket” csak abban segítik, hogy „a Méltóságos Zár Gondviselő Urnak kegyessége a reducált Individuumokra nézve [...] a jövendő hivatali üresedés esetében ezeknek mások előtt való elsőbbséget engedett”, ezért kéri, hogy az egyik ispáni pozíciót megkaphassa.⁸⁶ A balatonkeresztúri uradalom egykori alkalmazottja, Potyondy Lajos (?–?) „gazda” 1829. szeptember 27-én szintén ispáni állásért folyamodott a Directióhoz, mivel egyes hírek szerint a vörsi jószág, amely ekkor jutott Festetics László birtokába anyja halálát követően, a „balatonszentgyörgyi uradalommal összeolvasztatik”. Potyondy kérelme szerint 1821-től az ollári prefektúrában praktizált saját költségén, majd 1824-ben georgikoni stipendiumért folyamodott, mivel Festetics László georgikoni végzettség hiányában nem léptetett elő tiszteket. „A Sequestrum beálltator Bal[al]t[on]. Sz[ent]. Györgyön az Iró Deákáság redukáltatván [...] kéntelen valék Gazdai szolgálatot fel vállalni [sic].”⁸⁷

Anélkül, hogy további kérelmeket idéznénk, egyfelől megállapíthatjuk, hogy a zárgondnok költségsökkentési törekvései a tisztikar legfelsőbb szintjeitől a hierarchia legalsó szintjén lévőket is érintette, olyannyira, hogy egyesek a képzettségükhöz, köznemesi származásukhoz képest akár a legalsóbb szintű, például gazdai adminisztratív pozíciókat is elvállaltak volna. Ugyanakkor valóban figyelemre méltó Potyondy utalása, miszerint Festetics László időszakában csakis georgikoni szakképzettség birtokában reménykedhetett egy-egy fiatal tiszt az előbbre jutásban.⁸⁸

Ami a létszámcsökkentés mértékét illeti, ennek arányát valamennyi uradalom esetében 30%-ra tehetjük, de ez az arány tükröződik a Directio fizetési lajstromainak összevetésekor is. A tisztikar, a szolgálattevők és egyéb alkalmazottak létszám- és illetményváltozásait az évenként összeállított „Status Personalis Officialium et Servitorum” alapján rekonstruálhatjuk. Az 1790-es évek második felében, tehát még Nagyváthy direktorsága idején 11 032 pft 27 xr értékű éves „bérköltséggel” számolhattak, melyből 5958 pft 27 xr értéket tett ki a deputátum, vagyis a természetbeni juttatás.⁸⁹ A huszonhét tételt tartalmazó „Directionális Tiszteknék és Cselédeknek pro prima angaria 820 kifizetett Salariumaiknak Tabellája” tájékoztatása szerint Festetics László 1820-ban három

⁸⁵ Uo. Bátkynak a Directióhoz intézett levele 1828. június 16-án kelt Vasváron.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Ezt példázza Festetics László 1824. szeptember 23-án kelt rendelése, miszerint Gubody László volt praktikánst csurgói uradalmába, Laky Antal volt praktikánst pedig Ságra felvettette cancellistának. MNL OL Festetics Lt P Directorátusi Ügyiratok 1824 P 279 139. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁸⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1796 P 279 10. d. I. fol. 73–83v.

hónapra már összesen 7375 vft-ot fizetett az alkalmazottaknak, a tisztek mellett beleértve a fogalmazókat, a családi orvos Gerhardt doktort, vagy éppen a kéménytisztítót.⁹⁰ A Directio valamennyi tisztségviselője és a kisegítő személyzet éves fizetése ekkor összesen 28 563 ft-ot tett ki váltóforintban számolva.⁹¹

A „Directionális tiszteknek és egyéb individuumoknak” összesített elszámolása szerint a tiszteket és szakalkalmazottakat (például orvos, mérnök) magában foglaló központi birtokigazgatási szerv 1824-ben az irodával együtt összesen huszonnégy főből állt.⁹² Fizetésük az előző évben összesen 24 542 vft volt, míg a tárgyévben már 26 626 vft. Feltűnő, hogy az írásos ügyintézés irányítója, Moiser László (?–?) irodaigazgató alá ekkor négy írnok, egy fogalmazó, továbbá egy jegyző volt beosztva. A Directio élén ekkor Szentmihályfalvy József (?–?), korábbi főexactor állt, éves fizetése készpénzben 2963 ft 45 xr-ra rúgott, őt követte Laky István (?–?) főexactor 2265 vft 36 xr-ral, míg a fizetési hierarchia legalsó szintjén Buss János (?–?) írnok állt 250 ft-os fizetéssel. A jogügyekért két fiskális, Pfahler Károly (?–?) és Krajner Imre (1791–1872) felelt.⁹³ A ménes és az udvari istálló ügyeit három ember irányította, így a Hunyady grófi család alkalmazásából visszatért Kegel György (?–?), illetve Karl Sinopius (?–?) ménesmester, valamint Pfister György (?–?) istállóemester.⁹⁴ Nem mellékes, hogy a Directio mellett egy tizenhárom fős kisegítő személyzet is működött. A kiterjedt birtokok személyes ellenőrzése érdekében négy fogat állandóan készülségben állt, de volt egy külön „reserva” kocsis is, továbbá egy szekérmester, két hajdú, egy inas, egy kéményseprő két legénnyel, továbbá Gál Kristóf (?–?) személyében külön directionális kovács. Az ő éves fizetésük összesen 1080 vft-ot tett ki.⁹⁵

Szegedy Ferenc zárgondnok rendelkezése nyomán az 1828. december 4-én kelt directionális fizetési tabella már csak tizennégy tiszti tételt tartalmazott, s

⁹⁰ MNL OL Festetics Lt Számadások 1819 P 276 759. d. XII-9/b/19-No. 296.

⁹¹ A francia háborúk során bekövetkezett magyarországi devalvációk, a „bécsi kurzus” változásainak hátteréhez lásd *Vargha Gyula*: Magyarország pénzügyintézetei. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyintézetek négy évtized alatti működésére. Bp. 1885. 8–10.

⁹² MNL OL Festetics Lt Számadások 1824 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 551.

⁹³ Pfahler Károly a Georgikon archoni (igazgató) tisztjét is betöltötte, *Jus Georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum* című jogi kézikönyve 1820-ban jelent meg Keszthelyen. Krajner Imre előbb titkár, majd fiskális, utóbb director, Asbóth János korábbi georgikoni tanár Teréz lányát vette feleségül. MNL OL Festetics Lt Számadások 1828/29 P 276 766. d. XII-9/b/26-No.44.

⁹⁴ Meg kell említenünk, hogy utóbb Sinopius elbocsátását fegyelmi és morális okokból maga Festetics László kezdeményezte. A gróf a Directionának jelezte neheztelését, miszerint valóban megengette, hogy Sinopius istállódirector Füredre menjen gyógyíttatni magát, de ezután bejelentés nélkül Bécsbe ment, magával vitte az uraság egy kocsisát, „ezen kívül több hitelezői is jelentették magukat”, s a korábbi intéseket nem vette figyelembe. Festetics László mindezekre tekintettel Bécsben nem is fogadta, jöllehet ekkor még nem döntött elbocsátásáról. A gróf 1824. szeptember 24-i instrukciójából azonban kiderül, hogy Sinopius Pozsonyban elzalogosította Festetics lovait és kocsiját, majd Stájerországba ment, hogy Ferdinand von Fechtig (1756–1837) bárónál alkalmazást nyerjen. A báró viszont Sággra küldte vissza Sinopiust, mondván, hogy hozzon referenciát Festetics Lászlótól. A gróf ezt követően intézkedett Sinopius negyedéves bérének kifizetéséről, természetesen levonatva a pozsonyi kiváltás költségeit, illetve rendelkezett Kegel alkalmazásáról, aki Festetics György révén tanult külföldön, illetve korábban már a család alkalmazásában állt. MNL OL Directorátusi Ügviratok 1824 Festetics Lt P 279 134. d. T. II. (nincs folio vagy numerus).

⁹⁵ MNL OL Festetics Lt Számadások 1824 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 551.

ennek megfelelően az összesített éves fizetés 17 264 vft-ot tett ki. Ekkorra már Krajner Imre lépett elő teljes felhatalmazású plenipotentiáriussá, fizetése 3272 vft volt, Csaplovics Dániel perceptor számára 1918 vft-ot folyósítottak, míg a korábban legkevesebb fizetést húzó Buss János, egy újonnan kreált pozíció betöltőjeként, vagyis expeditorként 342 vft-ot kapott.⁹⁶ Természetesen a fentiekkel összhangban a kisegítő személyzet létszáma is arányosan csökkent. Jegyezzük meg, hogy a Directio létszámával, illetve fizetésével kapcsolatos szigorú restriktió „fellazítására” még évek múltán sem került sor, amint arról az 1833/34. évi számadások vonatkozó tételei tanúskodnak. Az adott pénzügyi évben a directionális tisztek fizetése 16 099 vft-ot tett ki.⁹⁷

Tegyük hozzá azonban azt is, hogy a restriktió magát Festetics Lászlót és feleségét is érintette. A zárgondnokság ideje alatt ugyanis háromhavi periódusokra számítva a regisztrált bevételekből folyósított közvetlen kamatfizetési és egyéb kötelezettségek, például Sallér Judit özvegyi járandósága, a grófi gyermekek nevelőinek fizetése, alapítványi kötelezettségek kamatai stb., vagyis a „lehúzandó” összegek regisztrálása után fennmaradó érték 10%-a illetve a grófot és feleségét, méghozzá oly módon, hogy ezen összeg egyhatodát adminisztrálták Festetics László részére, míg a felesége, Jozefa hercegnő részére öthatod részt. Példaként említhetjük, hogy a Csaplovics Dániel exactor által jegyzett 1829. január 20-i kimutatás szerint az 1828. év október, november és december havi, „bankó czédulában” számlolt bevételei 151 729 ft-ra rúgtak, melyből az aktuális „lehúzandók” összesen 35 822 ft-ot tettek ki. A fennmaradó 115 907 ft egytized részére, vagyis 11 590 ft-ra számolva 1931 ft-ot vehetett fel Festetics László, míg felesége számára 9658 ft járt.⁹⁸

Még ha nem is fogható az állásukat veszített tisztek, egykori alkalmazottak napi kenyérgondjaihoz a grófi család pénzügyi szabadságát korlátozó zárgondnoki eljárás, azonban Festetics László korábbi anyagi lehetőségeit tekintve mindenképpen sokatmondóak a jelzett arányok a zárgondnokság első félévének időszakát tekintve. Mindezekon túlmenően a fenti adatsorok alapján egyértelműen kimutatható a gazdálkodást és az adminisztrációt egyaránt érintő zárgondnoki rendelkezések konkrét készpénzösszegekben is kimutatható hatása.

Hitelforgalom és likviditás

Amint az eddigiekből kiviláglik, Szegedy Ferenc zárgondnoki hivatalba lépésétől fogva az uradalmak termelési ágazatait csakúgy, mint a költségek csökkentését, valamint a tisztikar és a szolgálattevők létszámát érintő változások következtek be. Alapvető kérdés azonban, hogy az apai örökség átvételének időszakára jellemző komoly bevételek vajon miért nem biztosítottak megfelelő pénzügyi háttérrel az alig öt évvel később kedvezőtlenebbre forduló felvásárlási

⁹⁶ MNL OL Festetics Lt Számadások 1828/29 P 276 765. d. XII-9/b/25-No. 118.

⁹⁷ MNL OL Festetics Lt Számadások 1833/34 P 276 768. d. XII-9/b/29-No. 99. Krajner és Csaplovics fizetése öt év múltán is ugyanaz maradt, Buss János ekkor már protocollistává lépett elő, s 442 vft éves fizetést húzott.

⁹⁸ MNL OL Festetics Lt Számadások 1828/29 P 276 765. d. XII-9/b/25-No.144.

és értékesítési periódus idején, vagyis miképpen kerülhetett sor arra, hogy nem egészen egy évtized alatt egy ilyen jelentős bevételi potenciállal rendelkező birtokállomány ellenére Festetics László zárgondnokságot, modern értelmezéssel csődvédelmet kényszerült kérni maga ellen?

Anélkül, hogy leegyszerűsítő módon a társadalmi helyzetből is következő reprezentatív kiadási kötelezettségeket tekintenénk kizárólagos oknak, hiszen semmilyen korban sem létezett a társadalmi elvárásokhoz igazodó, így közvetlen pénzügyben meghatározott minimális vagy maximális standard, mégis jelzésértékűnek tekinthetjük, hogy Festetics György 1819. április 2-án bekövetkezett halálát követően örököse, Festetics László gróf költséget nem kímélő temetéssel búcsúzott apjától. A kastélyban és a keszthelyi tisztikar házáinál vendégek tömege étkezett, illetve kapott szállást. (Természetesen minden rangos résztvevő megfelelő létszámú kísérettel utazott.) A fennmaradt lista szerint számos egyházi személyiség mellett hat főnemesi és huszonnyolc köznemesi család képviseltette magát Keszthelyen, s csupán az udvari, vagyis a kastély konyhájában „a temetésnél jelen volt vendégek tartásokra az udvari konyhába hozattatott és fel főztetett” 207 font (0,56 kg) disznóhús (ára 24 xr/font), 200 pár „würstli” (80 vft-ért), öt borjú, huszonöt borjúfej, továbbá 286 és fél font marhahús (fontja 8 xr). A személyzet ruházatának megújítása, a drapériák, a gyertyatartók, a különböző munkadíjak stb. további költségtételt jelentettek, így összességében apja temetésére Festetics László 400 ft (ezüst) és 22 230 vft 45 xr-t fordított. Az összeg nagyságának érzékeltetésére jelezzük, hogy a család kezén lévő uradalmak közül a szentmiklósi uradalom 1820–1821. évi összesített befizetése 26 833 vft-ra rúgott.⁹⁹ Természetesen nem állítható, hogy a költséges temetés jelentette az első lépést azon az úton, mely szükségszerűen vezetett az örökös anyagi helyzetének megrendüléséhez, de a grandiozitásban talán valamiféle kompenzálást is érzékelhetünk az apjához fűződő, megkockáztathatjuk, hogy ambivalens viszonyát illetően.¹⁰⁰

Amennyiben Festetics László örökségének konkrét pénzügyi állapotát vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy az egyes uradalmi pénztárak, továbbá a soproni „filiális”, valamint a bécsi „agentialis cassa” által vezetett *status passivus* állományok összegzését követően, vagyis a keszthelyi fő hitelpénztár adatai szerint apja passzívái az 1810-es évek közepén váltóforintban számolva és kerekítve 1 951 000 ft-ot tettek ki, ami az adott időszak kurzusát tekintve konvenciók értékben számolva 840 948 ft-ra rúgott.¹⁰¹ Ennek az összegnek a tényleges értékét akkor érzékelhetjük leginkább, ha figyelembe vesszük, hogy apja jegyzett

⁹⁹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1819 P 276 759. d. XII-9/b/19-No. 385–407.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. A gyászbeszéd magyar és német nyelvű kiadásai, melyek Sammer Klára (?–?) veszprémi nyomdájában készültek, 450 vft-ba kerültek, míg Grünler Ferenc (1760–1845) könyvkötő a selyemszövetbe kötött, ezüstszállal díszített példányokért 333 vft-ot számolt fel. Galambos Ferenc (1786–1853) és Ujházy József (?–?) káplán az elhunyt gróf lelki üdvéért a kastély kápolnájában celebrált miséért 60-60 pft-ot kapott az 1819. április 16-i nyugta szerint. A vendégekkel érkező kiszolgáló személyzet, a kocsisoktól a szobalányokig szintén kisebb-nagyobb készpénz-„ajándékot” kapott az örököstől.

¹⁰⁰ Kurucz Gy.: Keszthely grófja i. m. 292–295.

¹⁰¹ Kurucz Gy.: Adósság, hitel, törlesztés i. m. 560.

adósságainak nagysága 1799-ben 2 600 040 ft-ot tett ki, tehát jó másfél évtized alatt mintegy 700 000 ft-tal csökkentette a passzívák állományát.¹⁰² Az előbbieken túlmenően azonban Festetics László pénzügyi helyzetét vizsgálva tekintettel kell lennünk arra is, hogy apja, Festetics György életének utolsó öt évében a kiadásokon belül milyen hányadot tettek ki a tőke- és kamattörlesztések. Az 1813 és 1818 közötti periódusban, vagyis az öt évre számított 2 369 000 ft-os összesített kiadási értéken belül ugyanis mindössze 25,8% volt a felmondott tőkék törlesztésének, illetve a jegyzett adósságok utáni kamatfizetések együttes aránya.¹⁰³ A kamatszint ekkorra már egyöntetűen a törvényben engedélyezett 6%-os értéket mutatja, míg 5%-os kamattörlesztések a több évvel korábbi hitelezések vagy egyes árvapénztári betétek esetében figyelhetők meg.¹⁰⁴ Összességében tehát megállapítható, hogy Festetics György mind a majorátusi és szerzeményi jóságok, vagyis az uradalmak kiterjedését és jövedelemgeneráló képességét tekintve, mind pedig a korábbi hitelfelvetelek alapján fennálló *status passivus* tekintetében konszolidált örökséget hagyott a fiára!

E konszolidált állapot vonatkozásában természetesen tekintettel kell lennünk arra a tényre is, hogy az 1811. évi osztrák államcsődöt követően kiadott pénzügyi pátens kimondta, hogy az 1799. év januárját követően keletkezett hitelezések esetében az úgynevezett bécsi skálát kell alkalmazni, vagyis a papírpénznek az ezüsthöz mért havi árfolyamához kellett viszonyítani a hitelforgalomban szereplő összegeket, s az addig forgalomban lévő bankjegyek helyett bevezetett váltójegyek, az „Einlösungsscheine” névértékének megfelelően kellett, illetve lehetett törleszteni.¹⁰⁵ Ez a rendelkezés a hitelezők — különösen a „kisbefektetők” — számára egyértelmű hátrányt, míg a hitelfelvevők számára előnyt jelentett, hiszen a rendelkezés szerint ez alól csak az képezett kivételt, ha az eredeti hitelszerződésben eleve kikötötték, hogy milyen pénzben történik a törlesztés, akár aranyban, akár ezüstben, vagy éppen „bankó czédulában”. Minthogy a korábbi hitelszerződések megkötésekor a hitelezők, igen csekély kivételtől eltekintve csupán az adott tőkeösszeg, a kamatszint és a felmondás

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo. 556.

¹⁰⁴ A kamatszint törvényi szabályozásához lásd az 1647. évi 144. tc., illetve az 1715. évi 51. tc. uzsoraellenes rendelkezéseit.

¹⁰⁵ Vargha Gy.: Magyarország pénzintézetei i. m. 10. A hírlapok heti rendszerességgel közölték az aktuális kurzusokat. A *Magyar Kurír* 1813. július 6-i száma szerint „100 Forint Conventiós pénz 155 és 5/8 Váltó Czédulában”. Az 1813. augusztus 7-i szám szerint már 174 és 5/6-od volt az átváltási arány. Egy korabeli röpirat a korszak emelkedő árai ellenére a váltócédula bevezetését — nyilván a kormányzat sugallatára — egyértelműen üdvözli: „A Cursus a pengő pénznek betse bankóban, vagy a bankónak azon értéke, a melyre azt a kül-föld betsüllí... De magában is, a mi az adó-fizető népet illeti, annak ugyan terhesebb az idén a sorsa, mint tavaly volt, de ezen adó még akkor volt a népre vetve, midőn még jó pénz forgott; ha tehát azon adót most is jó pénzzel fizeti meg, nem terhesebb az ő sorsa, mint a pengő pénz idejében volt. Sőt könnyebb; mert akkor 3, s 4 forinton adta búzájának köblét, holott most azért 6 f.tot kap pengőben.” *Farkasfalvi Ferencz Prókátor*: Azon Pátens felől, mely Betsbenn költ 20-ik Februáriusban, s az egész Országlásban 15-ik Martziusban lett közönséggé. H. n. 1811. 27., 33. Az Osztrák Császárság, s ennek megfelelően a Magyar Királyság pénz- és hitelügyeit meghatározó központi politika kiemelkedő alakja, gróf Johann Philip Stadion (1763–1824) pénzügyminiszter és kancellár tevékenységének átfogó elemzését lásd *Helmut Rössler*: Graf Johann Philip Stadion. Napoleons deutscher Gegenspieler. Bd. 1–2. Wien–München 1966.

szempontjaira voltak tekintettel, utóbb az eredeti tőkeösszeggel kapcsolatos törlesztési kötelezettségek is az új kurzusnak megfelelően alakultak.¹⁰⁶ Az 1816. június 1-jén kelt újabb pátens, mely alapvetően a napóleoni háborúk utáni belső pénzforgalmi konszolidációt volt hivatott elősegíteni, illetve az osztrák központi bank létrehozásához szükséges alapot megerősíteni, s az új „bankó czédulák” elfogadása iránti „közbizalmat” megerősíteni, az aktuálisan forgalomban lévő papírpénz fel-, illetve beváltását úgy oldotta meg, hogy a bankjegy névértékének 2/7 részéért pengő pénzre szóló (tehát elvben ezüstre beváltható) új bankjegyet („Wiener Währung”), a fennmaradó 5/7 részért 1%-os kamatozású államkötvényt adott.¹⁰⁷ Jegyezzük meg, hogy 1816 után a napi pénz- és hitelforgalmi gyakorlatban minden névértékkel bíró bankjegy vagy értékpapír az adott kurzusnak megfelelően szerepet játszott, amire példaként hozhatjuk fel Festetics László 1821. október 13-án kelt kötelezvényét, miszerint 2000 ft-ot „Váltó és Anticipationális Levelekben mellyeket Nemzetes és Vitézlő Spiesz György úrtól költsön, és megadás feiben Hat percentomos Interestre felvettem; kötelezvény magamat és Successorimat mind a’ járandó Interestnek esztendőnként leendő rendes megadására, mind pedig a’ fent kitett Capitális Summának fél esztendei mind a’ két részről megtartandó felmondás után és ezen jelen lévő Obligatorialis Levelemnek [kötelezvényemnek] maga eredetiségében leendő visszaadása mellett való lefizetésére”.¹⁰⁸

A fentiek figyelembevétele mellett a likviditást esetlegesen veszélyeztető arányeltolódás első jele mindenekelőtt a keszthelyi „fő crediti cassa” 1820/21. pénzügyi évre számított bevételi és kiadási főösszegeinek különbsége alapján figyelhető meg. Az adott pénzügyi év maradványösszegei ugyanis konvenciók szerint számolva krajcárra pontosan 3637 ft 38 xr-t, továbbá papírpénzben 9793 ft 19 xr-t tettek ki.¹⁰⁹ A kiadási oldal elemeit vizsgálva ugyanakkor rögtön feltűnik egy különösen kiugró tétel, a berzencei uradalom 1820. október 13-án

¹⁰⁶ Az országgyűlés feloszlata után, 1812. szeptember 1-jén léptették életbe hatalmi szóval a császári rendeletet. Az államcsőd részleteihez, a vonatkozó pátensek szövegeivel és kurzustáblázatokkal lásd *Paul Stiassny: Der Österreichische Staatsbankrott von 1811. Wien–Leipzig 1912.* A kurzusok napi pénzügyi gyakorlatban való alkalmazására, illetve a fentiekre példaként hozhatjuk fel az immáron Festetics László pénzügyi adminisztrációjához köthető eljárást, melynek értelmében Szikszai József (?–?) hajmáskéri református prédikátor felesége az alábbi megfogalmazással igazolta a „fellyebb meg jegyzett Capitálisaimról, a deducált időkre járó Interest” hiánytalan átvételét „quietantiá”-jában: „1500 f[orint]. B[ankó]. Czed[ula]. vagy is 197 Czurussal Bétsi Scalára reducált 761f 25 2/5el v[áltó]czedulabeli Capitalisomról egy egész Esztendőre az az a 24 Juli 818 usque 24 Juli 819 járó 5 p[er]centuális Interest – 38f 4xr”. MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 40. Festetics László pénzügyi adminisztrációja igen ritkán, de „császár aranyban” is regisztrált hitelfelvételeket. Asbóth János egykori georgikoni tanár özvegye, sz. Tátray Mária 100 aranya rúgó „capitális” visszafizetését 1828. február 14-én adminisztrálták 1125 vft értékkel. MNL OL Festetics Lt Számadások 1827/28 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 449.

¹⁰⁷ *Günther Probst: Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918. Bd. 1–2. Wien–Köln–München 1973. Bd. 1. 527.; Jirkovsky Sándor: Az Osztrák–Magyar Monarchia jegybankjának története. Bp. 1944. 8.*

¹⁰⁸ MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 99.

¹⁰⁹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. Apja időszakában, az 1790-es években ez az összeg évi átlagban konvenciók értékben 60 000 ft körül mozgott. *Kurucz Gy.: Adósság, hitel, törlesztés i. m. 555–556.*

kelt adásvételi szerződése 1 100 000 vft-os összeggel. Megjegyzendő, hogy Festetics László nem egy összegben fizette ki az uradalom árát, hanem például a Niczky javait felügyelő Kisfaludy Boldizsár (1775–?) zárgondnok részére átadta Niczky János kisebb-nagyobb összegű „passiva obligatorialisát”, melyekért névértéküknek megfelelően maga vállalt törlesztési kötelezettséget.¹¹⁰ A szerződés aláírásakor egyébként Niczky képviselőjének 8000 konvencióos ft-ot, míg papírpénzben 20 000 ft-ot fizetett. Ezen összegekhez képest már igazán elenyésző volt az adott szerződésnek a zalaapáti konvent előtti hitelesítésért fizetett „taxa” 200 vft értékben.¹¹¹ Az adásvétel utáni tőketartozások átvállalása nyomán Festetics László a következő évben „G[róf] Niczky János úr passiva obligációiban és hátra lévő interesseiben vissza adott obligatiókban 41 141 ft 49 xr, készpénzben 23 998 ft 11 xr”-t, vagyis 65 140 vft-ot fizetett. Ezenfelül további kamatokat fizetett az egykor Niczkyt terhelő hitelfelvételek tőkái után, így például Csúzy Pál kamarás 100 000 ft-os követelése után 6%-ra számítva 6000 ft-ot, Löwenstein Mózes kanizsai zsidó nagykereskedő 54 000 ft-ja után 3240ft-ot, Felsőbüki Nagy Ferenc (?–?) 28 000 ft-os követelésére 1680 ft-ot.¹¹² További kisebb akvizíciók utáni követelések rendezése is köthető ehhez az időszakhoz, így például Horváth Ferenc (?–?) vonyarci prédiúmáért, mely eredetileg 6250 vft értékre becsültetett, az 1817. november 1. és 1820. május 1-ig terjedő időszakra 951 vft-ot fizetett a gróf adminisztrációja. Eölbey János (?–?) nagyrépost örököseitől pedig házat vásárolt Vas megyében 1750 vft értékben.¹¹³

Feltűnő viszont a nem „investicionális” jellegű kiadások nagysága, vagyis az ún. „udvari cassa” elszámolásainak kiemelkedő tételei, melyek elvben a kezsthelyi kastély működésével és a grófi család közvetlen fogyasztásaival kapcsolatos kiadásokat regisztrálták. Az 1819. július 27. és augusztus 25. közötti 8835 vft 46 xr-nyi összesítésben legjelentősebb tételként 2000 ft-ot tett ki a személyzet fizetése, s ezenfelül ide számították a „Stibits” bécsi kereskedőnél vezetett folyószámla összegét 1569 vft-tal.¹¹⁴ Mindemellett szerepelt még egy Landauer kocsis elhozatala Bécsből 38 vft 42 xr-ral, a kezsthelyi vasárus kontója 474 vft 12 xr-ral, valamint egy Holzhammer nevű üveges 400 vft-tal.¹¹⁵ A következő évben az angolkert kiépítésénél május 20. és június 20. között a kertbeli és mezei munkások bére 931 vft 40 xr-t tett ki, a kőműveseké 247 vft 10 xr-t, az

¹¹⁰ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 123. Vadnay Károly (?–?) számtartó 1821. május 13-i dátummal 60 000 vft-os összegű követelés rendezését regisztrálta. Az adóslevelek, „charta biancák” vagy „albák”, illetve az „obligatiók” formai követelményeit az 1729. évi 37. tc. szabályozta. A hitellügyletekben szereplő, a hitelfelvétel alanyát, a futamidőt, a további részleteket feltüntető, illetve a megfelelő jogkövetkezményt tételező iratok áttekintéséhez lásd *Bakács István: A magyar nagybirtokos családok hitellügyletei a XVII–XVIII. században.* Bp. 1965. 10–11.

¹¹¹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1.

¹¹² MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 440. Összesen 27 650 ft (váltó) kamatot fizetett.

¹¹³ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1.

¹¹⁴ Minden bizonnyal Joseph Stiebitz (1778?–1838?) bécsi kereskedő. Fia jegyzékbe vételét, utalással a családi vállalkozásra lásd Adressen-Buch der Handlungs-Gremien und Fabriken der kais. kön. Haupt- und Residenzstadt... Wien 1844. 100–101.

¹¹⁵ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 57.

ácsoké 350 vft 7 xr-t. Jegyezzük meg azt is, hogy Festetics László nem keszthelyi uradalmi úrbéreseket, vagy éppen a Georgikon alkalmazásában lévő „conventionatusokat” (cselédiséget), hanem nagy számban felfogadott horvátországi kaszásokat alkalmazott a kert művelésénél. Egy hónapra számított bérük 381 vft 4 xr volt.¹¹⁶ Az 1820/21-es pénzügyi év „udvari cassa” elszámolásai azonban megdöbbentően magas összeget tettek ki, 1820. augusztus 3. és 1821. március 31. között nem kevesebb mint 236 401 vft 58 xr-nyi kiadást regisztrált a keszthelyi főpénztár!¹¹⁷ A következő pénzügyi év adatai szerint az „udvari cassa” kiadásai mintegy felére csökkentek, de az összeg így sem lebecsülendő, hiszen 1822. október 25. és 1823. május 31. között konvenciósi értékben 3388 ft 11 xr-t, valamint 114 286 vft 2 xr-t regisztráltak kiadásként.¹¹⁸ Az arányok változatlanóságának illusztrálására jegyezzük meg, hogy a következő pénzügyi év harmadik negyedévében, vagyis 1823. október 16. és 1824. január 25. között az „udvari cassa” 28 582 vft-nyi kiadását tüntették fel erogatióként a főpénztárban.¹¹⁹ Mindezekben túlmenően a gróf rendszeresen, természetesen legtöbbször a cél feltüntetése nélkül, több ezer forint készpénzt vett fel az egyes pénztárakból, s ezeket utóbb „a Méltóságos Gróf Úr különös kiadásai”-ként összegezték a keszthelyi főpénztár nyilvántartásaiban. Az 1820/21. pénzügyi évben ilyen megjelöléssel 3500 pft és 28 700 vft kiadást regisztráltak.¹²⁰ Ugyanide sorolhatjuk azt az esetet is, midőn 1822 márciusában Lackenbacher Henrik nagykereskedőnek a csáktornyai és csurgói uradalmakból származó 7200 pozsonyi mérő gabonát 23 000 vft értékben eladta, az összeget Bécsben felvette, s így az magától értetődően a kiadási oldalon van bevezetve 1823. február 21-i dátummal.¹²¹ A számadásokból sajnálatos módon nem követhető nyomon, hogy ezt a nagyobb összeget Festetics László mire fordította, viszont az mindenképpen lényeges szempont, hogy az adásvétel nyomán keletkező összeg megjelenik az adminisztrációban, vagyis a gróf a saját maga által lebonyolított tranzakciókat is megfelelően regisztráltatta, az ezekkel kapcsolatos információt tisztjei rendelkezésére bocsátotta.

Tovább vizsgálva a bevételi és kiadási főösszegekből adódó maradványokat, azt látjuk, hogy az újabb pénzügyi évben a „fő-crediti cassa” hitelképességét biztosító összegek folyamatosan alacsony értéket mutatnak, hiszen az 1823/24. pénzügyi évben 263 pft 20 xr-t, illetve 10 918 vft 11 xr-t regisztrál-

¹¹⁶ Uo. No. 9.

¹¹⁷ Uo. No. 1.

¹¹⁸ MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.

¹¹⁹ Uo. No. 505. A jelentősebb kiadási tételekből: tűzifa és széna 2550 ft, udvari cselédek libériapénze 570 ft, gazdasági napszámosok 629 ft, Lichtenvalner lakatos 610 ft, Puchperger pék 709 ft, Kristmayer mészáros 368 ft, Höffer asztalos 439 ft, ácsok 1079 ft, Nemes nevű vargának 978 ft, Füschl szappanos 120 ft, udvari fizetések 12 032 ft, keszthelyi patikának 621 ft.

¹²⁰ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. Lásd még az 1819. július 18-i keltezésű nyugtát: „Öt Ezer Váltó Forintokról, mellyeket a' Keszthelyi Crediti Cassámból kezembe vettem. Gróf Festetics László”. Uo. No. 43.

¹²¹ A lakompaki (Sopron vármegye) eredetű, majd Kanizsán vagyont szerző, s utóbb Bécsben birodalmi nemességre emelt zsidó nagykereskedő tevékenységéhez lásd *Kaposi Z.*: A tradicionális mustól... i. m. 147–148. További részletekhez lásd *Wachstein, B.*: Merkantilprotokolle i. m. 325–326. MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.

tak.¹²² Az 1825/26. pénzügyi évre vonatkozóan szintén hasonló trend figyelhető meg, jóllehet itt már nemcsak Festetics László különböző kiadásai játszottak szerepet, hanem, mint azt korábban láthattuk, az uradalmak részéről befizetett tiszta jövedelmek ekkorra már szintén drasztikusan csökkentek. Jellemző módon a félmillió forint körüli bevételi és kiadási főösszegek különbségéből keletkező maradvány igen csekély, mindössze 654 ft 40 xr konvenciók értékben, illetve 4062 ft 58 xr váltóban.¹²³

Felmerül a kérdés, hogy a fenti kiadásokhoz képest hogyan alakult a hitel-forgalom a központi pénztár nyilvántartása szerint, illetve milyen összegeket fordított Festetics László az adott időszakban tőke- és kamattörlesztésekre? Korábban láthattuk, hogy az örökség átvételének első pénzügyi évében s az egyelőre még kedvező felvásárlási árak mellett a különböző uradalmakból konvenciók értékben 109 875 ft-ot, valamint 402 620 ft „bankó czédulában” számitott bevételt regisztrált a keszthelyi főpénztár. Az „udvari cassa” rendkívül magas kiadási tételei tehát egyelőre még fedezve voltak. Likviditás szempontjából szintén nem elhanyagolható tény, hogy Festetics László pénztáraiban az 1820/21-es pénzügyi évben konvenciók értékben 10 520 ft-ot, illetve 30 300 vft-ot helyezett el tizenegy hitelező 6%-os kamatra. Nagyobb összeget, vagyis ezüstben számolva 4-4000 ft-ot hitelezett Nedeczky Károly (1766–1823) püspök, valamint egy ismeretlen jogállású személy, a varasdi illetőségű Normer Vince (?-?). A papírpénzben hitelezők közül kiemelkedett Boda József (?-?) nagyatádi fiskális a maga 10 000 ft-nyi összegével, illetve a veszprémi káptalan 5000 ft-os tételével. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a korszak legnagyobb birtokállományával rendelkező Esterházy család hercegi ágának uradalmi pénztáraiban ez idő tájt jóval nagyobb számban regisztráltak hiteleket a „kisbefektetők” részéről, úgy Festetics László újabb hitelfelvételei egyáltalán nem tűnnek kiugrónak, s az is nyilvánvaló, hogy a korábban vizsgált nagyarányú kiadásait — elsősorban a keszthelyi és sági építkezések esetében — aligha hitelfelvételekből finanszírozta.¹²⁴

Az árvapénztári befizetések, vagyis az úrbéres jogállású árvák örökségének védelme érdekében az uradalmi pénztárakban 5 vagy 6%-os kamatra felvett s az örökös nagykorúságának betöltéséig kezelt összegek, kiegészítve egy-egy tehetősebb, netán főúri család örökségével, szintén jelentős értéket mutattak. Az adott pénzügyi évben az árvák tőkái a főpénztár bevételi, vagyis „perceptionális” rovataiban konvenciók értékben 4860 ft-ra, illetve 39 750 vft-ra rúgtak bankjegyekben.¹²⁵ Kisebb összegekkel ugyan, de minden pénzügyi évben

¹²² MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 1.

¹²³ MNL OL Festetics Lt Számadások 1825/26 P 276 762. d. XII-9/b/23-No. 304.

¹²⁴ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. Lásd a 14. sz. jegyzet adatait, illetve nem tűnik teljes mértékig helytállónak Grünwald Béla hivatkozott munkájának állítása, legalábbis a „konsumptív” kölcsönzések esetében, midőn így adja okát a magyarországi hitelfelvételeknek: „Az életforma megváltozása, már az infláció alatt is előmozdítólag hatott a konsumptív kölcsönzésekre, mindamellett a megnövekedett jövedelem elegendő volt a luxus kiadásainak fedezésére...” *Grünwald B.*: Széchenyi István i. m. 16.

¹²⁵ MNL OL Festetics Lt Számadások 1820/21 P 276 760. d. XII-9/b/20-No. 1. Az árvapénztári tételek közt ekkor szerepel 6%-os kamatfizetési kötelezettséggel gróf Festetics János Nepomuk (1776–1815) árváinak konvenciók értékben 4500 ft-nyi, illetve 35 000 ft-os (váltó) tőkéje.

rendszeres befizetéseket könyveltek még el az egyes uradalmak tisztjei részéről a „penzionális cassa” esetében, az 1820/21-es pénzügyi évben 5075 vft-ot regisztráltak.¹²⁶ Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a berzencai uradalom megszerzésével milyen tekintélyes passzívállományt vállalt magára Festetics László, s ennek kapcsán pusztán adósságszolgálati kötelezettségekre közel 75 000 vft-ot fordított az 1820/21-es pénzügyi évben, majd pedig a korábbi jegyzett adósságok alapján kerekített értékben számítva még további 36 900 vft-nyi kamatot fizetett,¹²⁷ úgy egyértelműen kiviláglik, hogy ezekhez a 100 000 vft-ot jóval meghaladó kifizetésekhez az újabb hitelfelvetelek csak részben nyújtottak fedezetet. A következő pénzügyi évben szinte teljesen azonos összegben újabb hiteletet vett fel: konvencióss pénzben 9636 ft-ot, papírpénzben pedig 30 401 ft-ot, megdöbentő adat viszont, hogy az 1823/24. pénzügyi évben mindössze 1000 ft (!) „bankó czédulában” felvett hitelt regisztráltak Keszthelyen.¹²⁸ A kiessett bevételeknek újabb hitelfelveletekkel való pótlására az 1824/25-ös pénzügyi év sem adhatott reményt, hiszen Festetics László ekkor konvencióss értékben alig 3100 ft, papírpénzben pedig 25 500 ft hitelt vett fel, tehát a regisztrált adósságállomány utáni adósságszolgálat hitelekből való folyamatos biztosítása már rövid távon is lehetetlenné kellett, hogy váljon.

A minden tekintetben kritikus 1825/26-os pénzügyi évvel bezárólag Festetics László tőke- és kamattörlesztései kerekített értékben a következőképpen alakultak:

Évek	1822/23	1823/24	1824/25	1825/26
Kamattörlesztés	64 460 vft 4 600 pft	84 960 vft 5 052 pft	87 640 vft 606 pft	55 590 vft
Tőketörlesztés	46 700 vft 1 400 pft	20 905 vft –	26 403 vft	53 370 vft

4. táblázat (Forrás: MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII.9/b/22-No. 1.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1824/25 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 126.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1825/26 P 276 762. d. XII-9/b/23-No. 304.)

A jelzett periódus összegeinek vizsgálata azt mutatja, hogy a kiindulási év összegéhez képest jelentősen megugrik a kamattörlesztés, de a tőke- és kamattörlesztések, a konvencióss értékben számított tételeket is beszámítva, együttesen megközelítőleg azonos, vagyis „bankó czédulában” számolva 110 000–120 000 ft közötti értéket mutatnak. További sajátosság, hogy miközben a kamattörlesztések esetében mintegy 25%-os növekedés látszik a kiinduláshoz képest, a tőketörlesztések a második pénzügyi évben 50%-ot is meghaladó csökkenést mutatnak, míg nem a kritikus 1825/26-os pénzügyi évben duplájára nő a tőketörlesztések összege, ami elhanyagolható különbséggel azonos értéket mutat

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII.9/b/22-No. 1.

a kamattörlesztés értékével. Szintén feltűnik, hogy az előző évi szinthez képest a kamattörlesztés 37%-kal esik vissza, s ez még a három évvel korábbi szinthez képest is nagyobb csökkenést, egészen pontosan 10 000 ft-tal alacsonyabb összeget mutat. Első pillantásra is egyértelműen látszik, hogy a kamat- és tőketörlesztések arányai oly mértékben változtak meg a vizsgált utolsó pénzügyi év időszakára, hogy a tőketörlesztés megnövekedése — vagyis a *status passivus* csökkenése — ellenére sem feltételezhető, hogy az teljes egészében magyarázattal szolgálja a kamatfizetés szintjének ilyen drasztikus visszaesésére.

Ha a számok mögé tekintünk, vagyis a keszthelyi „fő crediti cassa” kiadási rovatainak számszerű tételein túlmenően az adott pénzügyi évhez tartozó ügyiratokat is megvizsgáljuk, akkor nyilvánvalóan magyarázatot kaphatunk a fenti változások okaira. Miközben ugyanis előfordult, hogy a korábbi években a féléves kamatfizetési kötelezettség ellenére nem könyveltek el egy-egy hitelező neve mellett tényleges kifizetést, hanem azt utólag, vagyis egy másik pénzügyi évben, az elmaradt kamatok fizetésének teljesítését a kamatfizetési periódus pontos feltüntetésével regisztrálták, addig a kritikus évben már igen jelentős kamattörlesztési elmaradás figyelhető meg. A tőketörlesztések megnövekedett arányainak vizsgálata ráadásul azt mutatja, hogy a „kisbefektetőktől” a jelentősebb hitelezőkig hirtelen igen nagy számban mondták fel hiteleiket. Az előbbieket közt említhetjük Oszterhuber József (1792–1869) zalai köznemes 1000 konvenciósi ft értékű tőkét, melyet 2500 ft-nyi „bankó czédula” lefizetésével rendezett a keszthelyi adminisztráció 1825 novemberében, míg az utóbbiak közé sorolhatjuk a család dégi ágához tartozó gróf Festetics Antalt (1764–1853), akinek 44 000 ft konvenciósi értékű tőkéjének 1/6 részét váltólevélben számítva 18 333 ft-os összeggel törlesztette Festetics László 1826. május 31-én.¹²⁹ Feltűnő módon azonban a kamat- és tőketörlesztések között megjelentek olyan kifizetések is, melyek eredeti kötelezvényeit engedményezés útján más személyek, leginkább terményfelvásárlással foglalkozó nagykereskedők szerezték meg. A már korábban említett Lackenbacher Henrik kanizsai, illetve bécsi zsidó nagykereskedő számára Vajda Antal (?–?) fiskális és Barcza István (?–?) köznemesi hitelezők által engedményezett 6225 ft-nyi (ezüst) követelés teljesítését 1826. február 8-án regisztrálta a keszthelyi pénzügyi adminisztráció. De ugyanígy említhetjük Sümeghy József (1757–1832) zalai alispán, kir. tanácsos 5000 pft-os követelését Festetics Lászlóval szemben, melyet Kauders Jakab (1767–1860) körmendi kereskedő részére fizettek ki 1826. február 7-én.¹³⁰ Löwenstein Móric kanizsai kereskedő pedig a berzencei uradalom adásvételét követően, vagyis a Niczky gróftól átvállalt passzívák alapján rendelkezett igen komoly, konvenciósi értékben regisztrált 54 000 ft-os követeléssel.¹³¹

A másik jellemző sajátosság, s nyilvánvalóan a tömeges hitelfelmondásokkal hozható összefüggésbe, hogy pontosan a kritikus év időszakától megfigyelhetően olyan nagyobb összegekre szóló hitelszerződéseket kötött Festetics

¹²⁹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1825/26 P 276 762. d. XII-9/b/23-No. 304.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ MNL OL Festetics Lt Számadások 1824/25 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 126. Löwenstein tevékenységéhez további részletekkel lásd *Kaposi Z.*: A tradicionalizmustól... i. m. 150–151.

László, melyek „obligatoriális” a teljes tőkeösszeghez képest több kisebb, többnyire azonos névértékű tételre volt bontva.¹³² A felhalmozódott passzívák miatti nagyarányú adósságszolgálati kötelezettségek teljesítése érdekében Festetics László a korszak sajátos magánhitel-konstrukciójának alkalmazására is rákényszerült, ami az osztrák államadósság kisebb névértékekre bontott és kamatfelárral értékesített kötvénykibocsátási gyakorlatára vezethető vissza.¹³³ Ez természetesen feltételezte egy-egy elismert bankház partnerségét és jóállását a hitelszerződésben meghatározott tőkeösszeg erejéig, ugyanakkor a nagyarányú adóssággal terhelt személy mentesült a tömeges tőketörlesztési kötelezettség alól, s az értékpapírral rendelkező tulajdonosok a meghatározott kamattörlesztéseken túlmenően időről időre történő sorsolás útján, a névértéknek megfelelően juthattak hozzá teljes követelésükhöz.¹³⁴ Ezeket a „partialis

¹³² Példaként említhetjük Festetics László 1825. május 1-jén Sopronban kelt hitelszerződését egy bizonyos Dr. Julius von Zerfyvel (?-?) 8000 ft tőkeösszeggel, amely viszont 500-500 ft-os tőkére van bontva: „Ötszáz forintokról Váltótzédulákban az az 500 ft, melyeket Dr. Zerfgy Julius úrtól minden héjánosság nélkül költsön fel vettem. Én magamat és successoraimat ezen írományom által le kötelezem: hogy mint az azokról járó hat procentumos intereseket fél esztendőnként, mint pedig magát a Capitalist egy fertály esztendei fel mondás, és ezen eredeti Obligatiómnak vissza adása után a Sopronyi Cassamnál okvetetlenül le fizettetni fogom. Sopronyban Majus 1ső napján 1825. Id est 500ft W[iener].W[ährung].Gróf Festetics László”. Zerfy 1827. augusztus 4-én Sümegben kelt nyugtája szerint a teljes tőkeösszeget hiánytalanul felvette, az „obligatorialisokon” Festetics László viaszpecsétje és aláírása ollóval átvágva. MNL OL Festetics Lt Számadások 1826/27 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 86., 87.

¹³³ Részletes áttekintéssel, és így alapvető forrásként szolgál a Franz B. Fray által 1838-ban Bécsben közreadott *Allgemeiner Handlungs-Gremial-Almanach für den österreichischen Kaiserstaat* című munka második része, különösen a „Die österreichischen Staatspapiere und deren Coupons, besonders aber, was bey Erhebung der Beträge der leztern zu beobachten ist” című fejezet, mely az államadósság kezelését célzó kötvénykibocsátásokról nyújt áttekintést. A sorsolással történő s kamatfelárral valorizált értékpapír beválthatóságára vonatkozó eljáráshoz: „Die verlosenen Obligationen leiten ihren Ursprung von dem Patente vom 21. März 1818 her, im Folge dessen die ältere verzinsliche Staatsschuld, wovon die Interessen im Jahre 1811 auf die Hälfte herabgesezt worden sind, allmählig durch Verlosungen auf den ursprünglichen und in Conv. Münze zahlbaren Zinsenfuss uurrückgeführt wird. Da die ältere österreichische Staatsschuld wenige Obligationen enthält, welche auf den überbringer lauten und Coupons haben, so sind die verlosenen Obligationen gewöhnlich auf bestimmte Nahmen gestellt. Die Interessen davon sind mit gestempelten Quittungen zu erheben, und der Stempel richtet sich nach dem Betrage der Interessen. Jeder Besitzer der Verlosenen Obligationen soll immer rückwärts bemerken, bis wann die Interessen davon erhoben sind.” Fray, F. B.: *Allgemeiner Handlungs-Gremial-Almanach* i. m. 25. Megjegyzendő, hogy az értékpapír eladását is szabályozták, kikötvé, hogy a vásárlónak az eredeti tulajdonostól származó, aláírással megerősített, az értékpapír megnevezését, sorszámát, az adásvétel összegét feltüntetett szerződéssel kell rendelkeznie. Uo. 22.

¹³⁴ A hitelfedezethez kötött újabb „kötlevel”-kibocsátási gyakorlat, a „Partial-Obligation” bevezetését, ismét csak az osztrák államadósság kezelését célzó újabb hitelkonstrukció alkalmazásaként, így összegzi Fray: „Dieses Darlehen beruhet auf dem von der k. k. österreichischen Regierung im Monathe July 1820 mit den Herren David Parish und M. A Rothschild und Söhne abgeschlossenen Verträge über die Aufbringung einer Summe von 37 500 000 fl. C. M. In Folge des Vertrages besteht dieses Darlehen aus 150 000 Stück gleichen Schuldverschreibungen, jede zu 250 fl. C. M. Sämtliche Schuldverschreibungen werden innerhalb 20 Jahren nach einem bestimmten, auf jeder Schuldverschreibung abgedruckten Plane mit bedeutenden Gewinnsten verlosset, und nebstbey zieht jede Schuldverschreibung bis zu ihrer Verlosung jährlich 10 fl. C. M. Die Schuldverschreibungen, welche gewöhnlich Partial-Obligationen genannt werden, sind vom 1. Jänner 1821 ausgestellt, lauten auf überbringer und sind mit Coupons zur Erhebung der jährlich zahlbaren

obligatiokat”, melyeket Grünwald idézett munkája alapján a megfelelő földbirtoknak fedezetként való figyelembevételével a hatályos jogrend alapján magyarul „záloglevélként” értelmezhetünk, a névértékhez képest a kibocsátó, vagyis az aláíró személy hitelképességének függvényében egyfajta értékpapírként forgalmazták.¹³⁵ Az ilyen jellegű kötelezvények, pontosan a forgalmazhatóság elősegítése érdekében, engedményezési rendelkezést is tartalmazhattak. Magától értetődően a cessionárius személy további spekulációs ügyletet folytathatott, akár az eredeti hitelfelvevő kárára, amennyiben az, tekintettel egy-egy kedvezőtlen felvásárlási periódusra, esetleg nem tudta azonnal kielégíteni az obligatio aktuális tulajdonosát a névértéknek megfelelő tőkekövetelés benyújtása esetén. Minthogy a hatályos hazai jogrend keretei között, különösen a nem hitbizományi jószágok esetében a hitelezett összeg erejéig történő „intabulatio” sem nyújtott megfelelő biztosítékot a hitelezőnek a tényleges követelése érvényesítésére,¹³⁶ ezért a hitelhiánnyal küzdő magyar földbirtokosoknak külföldi, azaz ausztriai törvényszéknek kellett alávetniük magukat.¹³⁷ A külföldi bíróság végrehajtással fenyegető elmarasztaló ítéletének példaként említhetjük az Alsó-Ausztriai Törvényszék 1828. szeptember 9-én kelt végzését, melynek előzményeként Ullmann Móric (1782–1847) pesti nagykereskedő az 1826. november 1-jén kelt hitelszerződés konvenció értékben számított 5000 ft-os tőkeösszege és az elmaradt kamatok megfizettetéséért érdekében indított keresetet Festetics László ellen 1828. január 4-én.¹³⁸ S ez csupán csak egy példa volt a megindított perek tekintetében, melyek összességüként áttekintésére az alábbiakban fogunk kitérni. Jegyezzük meg ugyanakkor azt is, hogy Festetics László jószágaira azokban a vármegyékben, melyekben birtokai elterültek, vagyis Zala, Somogy, Vas, Sopron és Pest vármegyében, továbbá Sopron városában konvenció pénzben számolva összesen 3 756 969 ft 40 xr értékű hitelt tábláztak be.¹³⁹ Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a

---

Zinsen versehen. [...] Die Verlosungen von den Partial-Obligationen sind mit vielen hohen, bis 150 000 fl. C. M. steigenden Gewinnsten verbunden.” Fontos megemlíteni, hogy ez a konstrukció a kötvények valóban nemzetközi forgalmazását, vagyis a Habsburg Birodalom határain túli értékesítést is feltételezi, hiszen a kifizetések nem egyedül Bécshez kötődtek, hanem adott esetben Frankfurt-am-Mainban is beválthatók voltak a nyertes szelvények. Uo. 28.

¹³⁵ Grünwald B.: Széchenyi István i. m. 42–44.

¹³⁶ A parciális obligációk útján történő adósságkonverzió kapcsán egy a szerző feltüntetése nélkül közreadott munkában Grassalkovich Antal (1771–1841) herceg parciális obligációjának dokumentációjából idézve ezt olvashatjuk: „Eme papírok visszafizetése sorsolás által történik, valamint ez a kötleveleken feltüntetve van, s a hypothekák allodial s nem fidei commissum jószágok, követhetőleg nincsen atyavérségi (Agnati) helybenhagyásra szükség.” A mostani finansz-munkálatok fonákja különös viszonylattal a magyar privát kölcsönvételekre részleges kötlevelek útján. Kassa 1833. 121.

¹³⁷ Az évekig elhúzódó adóssági perek eljárásrendjét, az „oppositionális per” további halasztó hatályát, illetve a külföldi bíróság illetékességének problematikáját elemzi: Grünwald B.: Széchenyi István i. m. 22–28., 71. A betáblázás törvényi szabályozásához lásd az 1723. évi 107. tc. rendelkezéseit.

¹³⁸ MNL OL Festetics Lt Festetics László adósságaival kapcsolatban benyújtott folyamodványai 1823–1846 P 248 3. d. B. VI. 6. (nincs folio vagy numerus). Az okirathoz csatolva vannak a Festetics és Ullmann közötti szerződések hitelesített másolatai.

¹³⁹ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 213. A passzívákat áttekintő terjedelmes irat a fiaira átörökített adósság-

passzívák állománya nem feltétlenül esik egybe a betáblázási értékekkel, hanem azt jóval felül is múlhatják.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy Festetics László nyomasztó helyzetén csakis egy áthidaló hitelkonstrukció segíthetett, melynek megszervezése Szegedy Ferenc zárgondnok eredményes közbenjárása révén volt remélhető. A rendelkezésre álló iratanyag alapján ma már nem rekonstruálható, hogy milyen előzményekkel, illetve milyen előzetes tárgyalások alapján került sor az elmaradt kamataikra és a felmondott tőkékire váró hitelezők szempontjából egyáltalán nem közömbös hitelszerződés aláírására Bécsben 1829. december 8-án a Wertheimber és Seckstein bécsi bankházzal, melynek feje, Sigmund Philip Wertheimber (1799?–1856?) az Osztrák Nemzeti Bank részvényese volt.¹⁴⁰ A hivatkozott szerződés 2 350 000 ft-nyi hitelfedezet erejéig nyújtott lehetőséget 6%-os kamattal „kötlevelek” kibocsátására 1850-ig tartó futamidővel.¹⁴¹ Nem elhanyagolható adalék, s ez mindenképpen jelzi Festetics László rendkívül nehéz helyzetét, hogy az előző évben, vagyis 1828. augusztus 21-én konvenciós értékben 150 000 ft-nyi hitelt vett fel Liebenberg, illetve október 10-én ugyancsak ezüstben 100 000 ft-ot Walter bécsi nagykereskedőtől és bankártól.¹⁴² Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a „kötlevelek” kibocsátását biztosító szerződés aláírására közel másfél évvel Szegedy Ferenc zárgondnoki hivatalba lépése után került sor, vagyis a zárgondnok a korábban jelzett állapotfelmérés utáni tevékenységével, a megtakarítások, a kamatfizetési kötelezettségek számszerű adatainak ismeretében fordulhatott a bankházhoz, s a bankház mindezek ismeretében dönthetett a hitelfedezet biztosításáról.

A fenti hitelszerződések megkötésére tehát már Szegedy Ferenc zárgondnoksága alatt került sor, ugyanakkor tevékenységének tárgyszerű összegzésé-

---

tömeg rendezése során folytatott munkálatok kapcsán keletkezett Sopronban 1858. május 20-án. Mindenképpen sokatmondó Festetics László eredeti hitelképessége szempontjából, hogy a szerzett és öröklött jószágok, vagyis a csáktornyai, szalkszentmártoni, berzencei uradalmak eredeti értékéhez képest nagyobb összegű adósságokat tábláztak be birtokaira.

¹⁴⁰ Uo. fól. 41–57v. Lásd az Osztrák Császárság tisztségviselőiről, különböző államigazgatási szerveiről és hivatalairól közzétett időszaki kiadvány 1832. évi jegyzékében: Hof- und Staats-Schematismus des Österreichischen Kaiserthums. Wien 1832. 676.

¹⁴¹ Jegyezzük meg, hogy *A mostani finantz-munkálatok...* című hivatkozott munka három, Festetics gróf nevéhez fűződő hitelfelvételt is tárgyal. Közülük az egyik egyértelműen beazonosítható: gróf Festetics Károly (?–?), aki 1828. július 1-jén kötött 2 000 000 ft értékű hitelszerződést az augsburgi Erzberger és Smid Bankházzal. „Gróf Festetics A. C.” megjelöléssel két további, 1828. július 1-jén Pozsonyban és 1828. január 2-án Sopronban kelt 600 000, illetve 900 000 ft-os névértékű hitelszerződést ismertet a szerző, de ezeknek semmilyen nyoma sincs a keszthelyi pénzügyi adminisztráció iratanyagában, túl azon, hogy sem a datálás nem mutat azonosságot Festetics László hitelszerződéseivel, sem pedig a szövegben hivatkozott bankházak nem szerepelnek a keszthelyi pénzügyi adminisztráció iratanyagában.

¹⁴² MNL OL Festetics Lt Számadások 1828/29 P 276 766. d. XII-9/b/25-No. 333. Ignaz von Liebenberg (1772–1844) temesvári születésű bécsi zsidó nagykereskedő, főleg gyapjúval kereskedett, szolgálataiért 1817-ben osztrák nemességet kapott, 1827-ben magyar indigenátust, 1829-ben birodalmi lovagi címet. Karl Emmanuel és Leopold nevű fiaival társult 1812 és 1823 között, s a főkönyvi adatok szerint 9 000 000 ft (ezüst) értékű gyapjút forgalmazott. *Constant von Wuzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Wien 1866. Bd. XV. 96–98. Augustuzer Walter (?–?) bécsi nagykereskedő, az Osztrák Nemzeti Bank ellenőrző (számvevőszéki) bizottságának tagja, Pulszkyné Walter Terézia apja. Oesterreichisher Beobachter 1840. No. 11. 58.

re, vagyis adminisztratív és gazdasági döntéseinek közvetlen termelési értékben kifejezhető differenciált értékelésére, továbbá a hitelezők felé biztosítandó kamat- és tőketörlesztések készpénzben regisztrálható változásainak nyilvánossá tételére, közvetett módon éppen Szegedy Ferenc eljárása vezetett, midőn 1829. október 1-jén „Ő Felségéhez, mint Gróf Festetics László Úr javai önkényesen választott Zártartója a most említett Gróf Úr adósságai kifizetésére időt engedő Kegyelmes parantsolat megnyerése okáért” folyamodott.¹⁴³ Ennek hírére intézett ellenkeresetet huszonnégy hitelező a Magyar Udvari Kancellárián keresztül az uralkodóhoz, attól tartva, hogy a moratórium megadásával, vagyis a kamat- és tőketörlesztések egy részének csakis peres eljárás függvényeként, illetve ötéves türelmi idő után remélhető s az eredeti követelésekhez képest bizonytalan összegekkel történő folyósításuk következtében valóban komoly érdeksérelmet szenvedhetnek. Az előbbiekre tekintettel egyúttal kérelmezték egy Zala vármegye részéről kiküldendő vizsgálóbizottság felállítását, amely mind a zárgondnokság alatt lévő jószágok gazdálkodásáról, így a befolyó jövedelmekről, a megtakarítások összegéről, mind pedig az adósságszolgálat folyamatosságának biztosítását feltételező pénzügyi helyzetről részletes és átfogó jelentést készített volna, s e jelentéstől függően kaphatta volna meg a zárgondnok a kérelmezett moratóriumot.¹⁴⁴ Az aláírók közt hét főrangú személy, illetve nevükben eljáró gyám szerepelt, így Pálffy Antal (1793–1832) herceg, Batthyány Imre (1781–1874) gróf, Berényi Miklós (?–1853) gróf, Csáky Károly (1783–1846) gróf, Batthyány Kristóf (?–?) gróf, gróf Erdődy József (?–1824) özvegye, a kiskorú Zichy árvák nevében Márkus Ignác (1765–1846) kancelláriai tanácsos, két egyházi hitelező (ebből egy testület, a zágrábi káptalan), három nyugdíjas tiszt, továbbá három polgári személy. A nevesebb köznevesi hitelezők közül Csúzy Pál (1784–1861) kamarást, valamint Párniczky Mihály (?–1834) királyi tanácsost említhetjük. Jegyezzük meg, hogy nem reprezentatív módon, tehát tényleges eljárásjogi kereteknek megfelelően, s adott esetben a hitelezők közössége nevében terjesztették elő beadványukat a Kancellária felé, hiszen az ilyen jellegű eljárási szabályok, a perérték „tömegéhez” szabva, a „perügyelő” vagy „gondnok” mellett működő „választmány” szabályozott működése csak 1840 után volt lehetséges a Magyar Királyságban.¹⁴⁵

A Kancelláriát, de magát Zala vármegyét sem érthette az a vád, hogy a hitelezők folyamodványa kapcsán hanyagul vagy esetleg halogató módon járt volna el, hiszen az 1829. október 25-én kelt 12 025 sz. leirat nyomán Zala vármegye már az új esztendő első közgyűlésén, vagyis az 1830. évi „Januarius 11iki Köz Gyülekezet 9ik száma alatt kihirdetett Kegyes Udvari Decretum”-ra tekintettel határozatot hozott a kiküldendő vizsgálóbizottság felállításáról, illetve a

¹⁴³ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 81.

¹⁴⁴ „In consenquentiam facti pro quinquenniali moratoris, a nominato sequestri benivoli Administratore Francisco Segedy [sic] exhibiti Recursus, Comitatuí Zaladiensí Clementissime injungi supplicant, ut dum exmissam Deputationem meritum Recursuale investigare contingeret...” A beadvány hiteles másolatát lásd Uo. fol. 48–52.

¹⁴⁵ Lásd az 1840. évi 21. és 22. tc. vonatkozó rendelkezéseit.

bizottság összetételéről.¹⁴⁶ Nem kétséges, hogy a vármegye minden tekintetben elismert és feddhetetlen tisztségviselőket bízott meg a feladattal, így Deák Antal (1789–1842) alispánt, korábbi országgyűlési követet, Hertelendy Károly (1784–1861) és Skublits Alajos (1791–1835) assessorokat, valamint Nedeczky Lajos (?–?) szolgabíró.¹⁴⁷ A Keszthelyre kiszálló „kiküldöttség” utóbb a zárgondnok által összeállított, az egyes directionális és exactorális tisztségviselők írásos eskünyilatkozattal megerősített adatsorai alapján készítette el jelentését.¹⁴⁸ A Szegedy Ferenc által jegyzett rendkívül szakszerű és tárgyyszerű összeállítás kilenc táblázatos mellékletet tartalmazott. A táblázatokba foglalt adatsorok az aktívák és passzívák tényleges állapotáról retrospektív módon, vagyis a zárgondnokság előtti időszak mutatóit egyaránt feltüntetve adtak áttekinthetést, de az egyes uradalmakban végrehajtott s konvenció (ezüst) pénzben kifejezett megtakarításokról, vagy éppen a jövedelmek fokozását célzó beruházásokról, például a juhállomány növeléséről is információval szolgáltak.

A családok és egyének sorsát súlyosan érintő racionalizálási folyamatról, vagyis a Directio, a majorátusi, valamint a szerzeményi jószágok adminisztrációját, a conventionátusokat és „gazdasági munkásokat” egyaránt érintő, „A Salarialis Statusban a Zártartóság által tétetett Kémélések”-ről összeállított táblázat szerint a zárgondnokság időszaka alatt az „esztendőnkénti megkémélések” értéke 216 943 ft 59 xr-t tett ki váltóforintban, vagyis a kurrens árfolyam szerint konvenció értékben számítva 86 777 ft 36 xr-t.¹⁴⁹ A zárgondnokság hatékonyságát, illetve a jövőbeni jövedelmek növelésének biztosítékát illusztrálták a „jószágokon tett javítások” adatai, melyek szerint „a Zártartóság beállításától fogva 35 506 frtot 41 xrt tettek Conv[enció]. ezüst pénzben. Hasonlóul szaporodott ezen idő folytában a birkák száma is, minthogy [...] a Zártartóság kezdetén 57 104 darabot tett, most pedig 69 174 darabot.”¹⁵⁰

Szegedy a zárgondnokság alatti időszak „egész esztendei jövedelemének” nagyságát 390 950 ft-ban határozta meg, s ennek alapján a likviditást mindenképpen biztosítottnak ítélte, mondván, „hogymivel [...] a Jegyzésekhez képest a Méltóságos Gróf Úr adósságaitól járó esztendei kamatok 228 589 ft és 30 xrt tesznek Conv[enció]. pénzben, ezen Summának a jövedelmek summájából

¹⁴⁶ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 78v.

¹⁴⁷ MNL Zala Megyei Levéltár Közyűlési Jegyzőkönyvek IV. 1/a 1830. Jan. 11. No. 9. Köszönöm Kapiller Imre Zala megyei főlevéltáros szíves adatközlését.

¹⁴⁸ Lásd Szegedy Ferenc zárgondnok összeállításának bevezető részét: „Minekutánna a Tekéntetes Nemes Vármegye a Fő Méltóságú Magyar Udvari Cancelláriától érkezett kegyelmes parantsolat következésében azon folyamodásom kitétele megvissgálását folyó esztendei Januárius hónap 11ik és következett napjain folyvást tartott Nagy Gyűlésében hozott végzése szerint a Te[kin]t[e]tes Kiküldöttségre a képpen bizni méltóztatott, hogy Méltóságos Gróf Festetics László Urnak Activus és Passivus Statusát kitanulván ugy a jövedelmek mennyiségéről is, a Te[kin]t[e]tes Kiküldöttség eleibe terjesztendő hiteles datumokból a szükséges kinyomozást megtévén, a folyamodásnak miben létéről és a kérelemnek mikép leendő elfogadásáról környüállásos tudósítást tegyen, mind ezeknek következésében a sokszor említett folyamodásom kitétele megbizonyításául a következőket terjesztem elő.” MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 81.

¹⁴⁹ Uo. fol. 103.

¹⁵⁰ Uo. fol. 86.

való levonása után marad a M[é]l[tósá]gos Gróf Úr Famíliája tartására és a tőkepénzek lassanként való fizetésére esztendőnként 162 361 ft 24 xr Conv[enciós]. pénzben”. Érvelésének, vagyis a likviditás fenntarthatóságának megerősítéseként azt is hozzátette, hogy ezen „Summa azonban a már tellyesített s még eszközleendő javítások és néhai Özvegy Gróf Festetics Györgyné Eő Excellentiája után jutott jószágok jövedelmei által nevezetesen nevelkedni [sic] fog.”¹⁵¹ Mint-hogy Festetics László anyja csak az előző évben hunyt el, a zárgondnok ténylegesen nem számszerűsíthette az örökölt birtokrészből származó évi átlagos bevételeket, viszont állítása mindenképpen helytálló, hiszen ráadásul az özvegy grófné számára sem kellett többé fizetni a negyedévenként járó 9375 pft-os özvegyi járadékot, illetve az elhelyezett tőkéei után a kamatot.¹⁵²

A zárgondnok tevékenységének átfogó s rendkívül impresszív számokkal illusztrált kivonata a „Gróf Festetics László Zárgondviselőjének két esztendő-béli gazdálkodása” című táblázat adatai alapján így összegezhető:

Adósságok	Periódus	pft	xr
	Sequestrum kezdetén, 1828. április 12-én	4 425 558	27
	1830. április 30-án	3 849 895	3
Megszűnt	Ugyanezen idő alatt	575 663	24
Jövedelmek	Zárgondnokság előtt	262 000	
	A vizsgálat időszakában	390 950	54
Növekmény		128 950	
Javítások	Beruházások az uradal- mokban	35 506	41
Adósságszolgálat	Évenkénti átlagos kamat- törlesztés	228 589	30
Tőketörlesztésre, Feste- tics László „élelmére”	Ugyanezen idő alatt	162 361	24

5. táblázat (Forrás: MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnok-sággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 75.)

A fentiekben vizsgált adatok mellett az összefoglaló táblázat leginkább figyelemre méltó rovata a zárgondnokság időszaka alatt megszűnt, közel 600 000 pft-os tőkekövetelés, ami alapvetően két dolgot jelez. Először is nyilvánvaló, hogy a Wertheimber és Seckstein-féle tekintélyes hitelgarancia nem tényleges és azonnali, vagyis készpénzben realizált, a „fő crediti cassa” által „perceptió-ként” elkönyvelt összeget takar, hanem valóban a kibocsátandó „kötlevelek” forgalmazásához szükséges pénzüpiaci, technikai hátteret biztosította. Másfelől

¹⁵¹ Uo. fol. 86v.

¹⁵² MNL OL Festetics Lt Számadások 1825/26 P 276 762. d. XII-9/b/23-No. 304. Özv. Festetics Györgyné Sallér Judit 13 550 ft tőke után kapott negyedévente kamatot. MNL OL Festetics Lt Számadások 1832/33 P 276-XII-9-b/27-No. 645.

viszont az is nyilvánvaló, hogy Szegedy valóban komoly eredményeket könyvelhetett el a tőkekövetelések csökkentése érdekében. Ez utóbbi a „fő crediti cassa” ügyiratai szerint kétféle módon történhetett: egyfelől tényleges törlesztéssel, másfelől a korábbi tőkeösszeg kölcsönös megegyezéssel létrejött, kisebb-nagyobb mértékű csökkentésével. Ennek példaként említhetjük a zárgondnoknak Hanzély Márton (1774–1844) ügyvéd, kúriai igazgatóval Budán kötött egyezségét, miszerint a másoktól számára cessionált, eredetileg 10 000 ft-os (ezüst) követelést 7500 ft-ra leszállítja, s ebből a követelésből 1000 pft-ot tőketörlesztésként, továbbá az elmaradt kamatokat 1900 pft értékben 1829. június 8-án meg is kapta.¹⁵³

Szegedy Ferenc azonban ilyen jelentős megtakarítások, továbbá a nyilvánvalóan növekvő bevételek és adósságszolgálati teljesítmény mellett is megismétli Zala vármegye kiküldött vizsgálóbizottsága számára a Kancelláriáhozelterjesztett moratórium iránti kérelme tartalmát, mondván, hogy az nem leslelg az „uzsorás hitelek eránt lefolyó pörök”, valamint a báró Joseph Dietrich (1780–1855) által konvenciósi értékben 200 000 ft-ra rúgó, „az osztrák nemesek törvényszéke előtt folyó pöre” miatt a jóhiszemű hitelezők kielégítésének védelmét is szolgálja.¹⁵⁴ A forgalmazott obligatiók értékének fenntartása érdekében, vagyis a folyamatos adósságszolgálatra tekintettel pedig úgy érvel, hogy még „az uzsorás hitelezőknek, ha a Moratorium meg nyerettnék is, sérelmek nem lézen, az elől adott jegyzésből világos, mellyből kitetszik, hogy ezen uzsorás hitelek ugy is tsak több esztendő után lesznek kifizetendők, addig pedig ha a Törvény által valóknak esmertetnének is, ezen hitelezők egyedül a Kamatokkal tartoznak megelégedni”.¹⁵⁵

Amennyiben a kritikus időszak után, vagyis az 1825/26-os pénzügyi évtől indított s a vizsgálat időpontjáig a törvényes formalításoknak megfelelően folyamatban lévő perek, illetve a követelések volumenét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a moratórium megakadályozását célzó, korábban hivatkozott beadványt csupán a felperesek viszonylag kisebb hányada írta alá, ráadásul társadalmi státuszuk szerint zömmel főnemesek, nemesek. A Zala vármegyei „kiküldöttség” vizitációjának idején ugyanis összesen hatvanhat per volt folyamatban, s ezek összesített perértéke nem kevesebb mint 835 950 ft-ra rúgott konvenciósi értékben, valamint 140 000 ft-ra papírpénzben!¹⁵⁶ Jegyezzük meg, hogy Dietrich fentebb hivatkozott követelése nyomán — ha csupán Ullmann Móric korábban hivatkozott keresetének kimenetelét vesszük alapul — egyértelműen várható volt az osztrák törvényszék elmarasztaló ítélete, de az sem kecsegtetett sok jóval, hogy Ullmann cessionáriusként szintén a felperesek között szerepelt a Liebenberg és Lackenbacher kereskedőktől megszerzett követelésekkel, s

¹⁵³ MNL OL Festetics Lt Számadások 1828/29 P 276 766. d. XII-9/b/26-No. 2. Jegyezzük meg azt is, hogy Szegedynek négy darab, egy augsburgi bankháznál lévő, összesen 86 000 ft értékű váltókövetelést is sikerült 6000 ft-tal csökkentenie August Walter bankárnál.

¹⁵⁴ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgondnoksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol. 86.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Uo. fol. 94–96.

nem kevesebb mint 100 000 ft konvenció értékkel.¹⁵⁷ Ugyanígy fontos megemlítenünk, hogy Dietrich követelésének regisztrált hitelfelvétel formájában nincs nyoma a pénzügyi adminisztráció korábbi időszakában, vagyis nyilvánvaló, hogy megvásárolt vagy megszerzett követelésekről van szó. A perérték és a fenti táblázatban foglalt passzívák összevetése viszont egyértelműen Szegedy konszolidációs tevékenységét dicséri, hiszen a teljes adósság tömegének kevesebb mint 30%-át érintette.¹⁵⁸ (Természetesen figyelembe kell venni, hogy magától értetődően egy néhány száz vagy ezer forintos követeléssel rendelkező hitelező eleve feleslegesnek találhatta a peres eljárás megindítását.)

A vármegyei vizsgálóbizottság 1830. április 19-i dátummal terjesztette elő jelentését, melyet Zala vármegye 1830. június 14-i közgyűlésén tárgyaltak. Minthogy a jelentés a megfelelő adatsorok és mellékletek idézésével Szegedy érvelését minden tekintetben elfogadhatónak találta, a vármegyei végzés, vagyis a Kancellária felé felterjesztendő állásfoglalás szintén a moratórium megadását tartotta a közérdeket szolgáló döntésnek.¹⁵⁹ Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a moratórium megakadályozását szolgáló, s a hitelezők korábban említett csoportjának minden, a Kancelláriához eljuttatott beadványát nyilvánosan felolvasták a megyegyűlésen, s érveiket — tekintettel a folyamatban lévő peres eljárásokra — a megfelelő törvényi rendelkezések tükrében tárgyalták, leszögezve, hogy „mindezen Irományok [a bizottsági jelentés a hozzá tartozó mellékletekkel – K. Gy.] a Fő M[é]l[tósá]gu Magyar Királyi Udvari Cancelláriához a megrendelt értesítés fejében oly alázatos vélemény mellett felterjesztetni fognak, [...] hogy a jó lelkű hitelezők a zár alatt lévő vagyon jövedelmeiből, a tőke pénzeiktől járandó kamatokat az időig mindég rendesen kapták, s kapják, azok a késleltető parantsolatot éppen nem elleneznék [...] végre a Hitelezőknek a már sokszor érintett Gróf Úr ellen lévő adósságbeli követeléseikre nézve még az ő elegendő vagyonán felül a mostani M[é]l[tósá]gos Zártartó Úrnak az egész Ország előtt tökéletesen esmért jó lelkűsége, a Zár alatt lévő javak kormányzásába [sic] mutatott ritka ügyessége [...] mindenekre kiterjedt pontossága, és figyelme tökéletes és egész bátorságot szerezne, s így mind ezekhez képest a Hazai törvények és a szoros köz igazság meg sértése nélkül a jelenvaló esetben az eladósodott Gróf Úrnak részére a Késleltető Kegyes parantsolatnak kiadhatóságát a Vármegye megtörténhetőnek véli.”¹⁶⁰

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Szegedy Ferenc eredményes eljárásának további illusztrálásához: Festetics László S. H. Strauss (?-?) zsidó kereskedőtől 3000 pft-ot vett fel 1826. szeptember 1-jén. A hitelszerződéshez csatolt, 1827. október 28-án kelt cessionális levél szerint ő ezt „[...] mit allen mir gebührenden Rechten” gróf Zichy Ferencre (1774–1861) cedálta, aki viszont Gottlieb Mayer kanizsai zsidó kereskedőnek adta tovább. Szegedy Ferenc viszont mint „M[é]ltóságos. Gróf Festetics László Úr Javai önkényesen választott Zártartója” Mayerrel megegyezett, hogy az eredeti tőkeösszegeből „20 percentum elengedettvén” az 1827. szeptember 1. és 1830. július 1. közötti időszakra járó kamatokat rendezzék. Ujj Károly exactor jegyzése szerint utóbb a teljes adósságot törlesztették, s az eredeti iratokon ennek nyomán Festetics László aláírását és pecsétjét ollóval átvágták. Lásd MNL OL Festetics Lt Számadások 1829/30 P 276 766. d. XII-9/b/26-No. 169.

¹⁵⁹ MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zárgegnöksággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d. fol.78v–79v. Az iratot Tuboly Mihály (?-?), Zala vármegye első aljegyzője hitelesítette.

¹⁶⁰ Uo. fol. 79v.

Összegzés

Amennyiben a vizsgált időszak tekintetében mérleget kívánnánk vonni a gazdálkodás és a birtokigazgatás gyakorlatának főbb jellemzőit illetően, úgy mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy Festetics László határozottan törekedett a minőségi termelés anyagi és megfelelő szakmai háttérének biztosítására. A termelékenység növelése érdekében az intenzív szántóföldi növénytermesztéshez szükséges beruházásokat fontosnak tartotta, a Directio ennek az elvárásnak megfelelően tervezte meg az egyes uradalmak termelési tevékenységét. Ugyanilyen, tehát hosszabb távon megtérülő beruházásnak tartotta a georgikoni tanárok külföldi tanulmányútjainak finanszírozását, illetve a georgikoni tangazdaság fejlesztését, s közvetlen szerepét az adaptálandó termelési vagy éppen adminisztrációs gyakorlat valamennyi uradalomban történő fokozatos bevezetése szempontjából. Az általa jegyzett instrukciók alapján ráadásul azt is megállapíthatjuk, hogy igen sokszor közvetlen kezdeményezője volt egy-egy ágazat minőségi fejlesztését célzó folyamatok elindításának.

Mindamellettsé kétségtelen tény, hogy apai örökségének átvételét követően költségeivel s a kalkulálható bevételek mértékéhez képest a megfelelő adósságszolgálatot veszélyeztető folyamatos hitelfelvételével, amihez az agrártermékek felvásárlási árának spekulációktól sem mentes drasztikus visszaesése is járult, az ország egyik legeladósodottabb főnemesévé vált. A Szegedy Ferencsel kötött zárgondnoki szerződés két éve alatt, amint a moratórium iránti kérelem megakadályozását célzó hitelezői és felperesi kezdeményezésre indított pénzügyi vizsgálat eredményei bizonyították, Festetics László likviditása időlegesen konszolidálódott, jöllehet ez egy igen jelentős adósságkonverziós hitelkonstrukció révén volt csak lehetséges. A birtokaira betáblázott összegek, illetve az ezen összeget meghaladó passzívák együttes értéke 50%-ot is túllépő mértékű volt a szintén eladósodott Esterházy Miklós (1765–1833) herceg 12 millió forintnyi passzívaállományával összevetve. Ez azért is figyelemre méltó, mivel az Esterházy család hercegi ága a Festeticsek keszthelyi ágát messze felülmúló mértékű birtokállománnyal rendelkezett Magyarországon.¹⁶¹

Bár nem kétséges, hogy a Festetics család keszthelyi ágának birtokgazdálkodása, különösen a Festetics György halálát követő időszak vonatkozásában, többek között a közvetlen üzemszervezési és adminisztrációs gyakorlat, vagy éppen a nyugat-európai természetéstechnikai és egyéb technológiai újítások eredete és adaptációja vonatkozásában, de akár a hitelforgalommal kapcsolatos társadalomtörténeti részleteket illetően is, további kutatások szükségesek, mindazonáltal a fenti elemzésnek köszönhetően reményeink szerint megfelelő adalékokkal szolgálhattunk a korszak magyarországi adminisztrációtörténeti és hitelforgalmi sajátosságairól rendelkezésre álló ismeretek árnyalása és bővítése tekintetében.

¹⁶¹ *Josef Pratl*: Die Entwicklung der Finanzen des Esterházyischen Majorats von 1721 bis 1833. In: Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Hrsg. Wolfgang Gürtler – Rudolph Kropf. Eisenstadt 2009. 159–160. Nem elhanyagolható adalék, hogy Szegedy Ferenc zárgondnok konszolidációs tevékenységére a hercegi család javainak zárgondnoki felügyelete során is igényt tartottak 1832 után.

MELLÉKLETEK

(Forrás: MNL OL Festetics Lt Számadások 1822/23 P 276 761. d. XII-9/b/21-No. 93.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1823/24 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 1.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1824/25 P 276 762. d. XII-9/b/22-No. 126.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1825/26 P 276 762. d. XII-9/b/23-No. 304.; MNL OL Festetics Lt Számadások 1827/28 P 276 764. d. XII-9/b/24-No. 449.; MNL OL Festetics Lt Festetics László iratai. Zár gondnok-sággal kapcsolatos iratok 1806–1847 P 248 5. d.; MNL OL Festetics Lt Közpon-ti Birtokigazgatás. Zárszámadások 1814–1866 P 276 937. d.)

Ágazat	1820/21	1822/23	1823/24	1824/25
Gabona	4 943	1 298	850	862
Bor	61 349	40 042	22 280	34 258
Gyapjú	26 053	34 203	37 842	32 051
Erdők	32 255	23 180	16 482	11 031
Marha	14 025	15 747	1 593	4 933

6. táblázat. A keszthelyi uradalom ágazatonkénti bevételei (váltóforintban kraj-cárok nélkül)

Ágazat	1820/21	1822/23	1823/24	1824/25
Gabona	37 044	22 586	7 963	15 389
Bor	23 368	11 306	18 209	12 836
Gyapjú	27 693	19 825	23 734	27 525
Erdők	8 396	12 688	7 473	7 212
Marha	17 164	12 439	9 783	4 835

7. táblázat. A csáktornyai uradalom ágazatonkénti bevételei (váltóforintban kraj-cárok nélkül)

Ágazat	1820/21	1822/23	1823/24	1824/25
Gabona	76 437	32 255	24 070	24 516
Bor	31 191	10 023	3 202	9 332
Gyapjú	35 394	18 897	20 375	23 772
Erdők	7 457	3 697	13 892	4 467
Marha	21 677	5 310	4 948	5 662

8. táblázat. A csurgói uradalom ágazatonkénti bevételei (váltóforintban kraj-cárok nélkül)

Adminisztratív egységek	Zárgondnokság előtt (ft)			Zárgondnokság alatt (ft)			Megtakarítás (ft)		
	kész-pénz	deputátum	összes	kész-pénz	deputátum	összes	kész-pénz	deputátum	összes
Directio	39 761	10 283	50 044	27 727	4 871	32 599	12 033	5 412	17 445
Udvari, georgikoni, keszthelyi uradalom	58 736	71 188	12 924	27 494	27 198	54 692	31 248	43 989	75 232
Kemend	13 318	21 231	34 549	8 032	10 560	18 592	5 285	10 670	15 956
Vasvár	9 634	14 643	24 278	7 344	8 621	15 965	2 290	6 022	8 312
Ság	7 584	14 294	21 878	4 366	5 853	10 219	3 218	8 441	11 659
Balaton-szentgyörgy	7 347	11 272	18 619	4 960	6 215	11 175	2 387	5 056	7 444
Szent-miklós	489	8 748	15 238	5 588	6 568	12 156	901	2 180	3 081
Szalkszent-márton	8 646	13 422	22 069	6 304	9 286	15 590	2 342	4 236	6 479
Csurgó/Berzence	26 954	32 939	59 894	17 835	22 312	40 147	9 119	10 627	19 746
Csák-tornya	30 741	42 984	73 725	21 140	32 025	53 165	9 601	10 959	20 560
Sopron	2 119	1 562	3 681	1 486	1 169	2 655	633	392	1 025
Összesen									216 943

9. táblázat. A birtokigazgatás összesített működési és adminisztrációs költségei a zárgondnokságot megelőző és a konszolidációs időszakban (váltóforintban krajcárok nélkül)

ESTATE MANAGEMENT, FARMING, DEBT SERVICING

The Finances of Count László Festetics from the Period of Taking over His Inheritance to the Early Phase of the Sequestration of His Estates, 1820–30

by György Kurucz
(Summary)

As the descendant of a Transdanubian aristocratic family, Count László Festetics (1785–1846) inherited large estates and a manageable amount of liabilities from his father, Count György Festetics (1755–1819), who has since been considered an outstanding member of Hungarian noble society on account of his foundations to promote contemporary intellectual life, including the establishment of a farming college in 1797 in order to train stewards and disseminate modern farming technique as well as profit-oriented estate management.

This paper is a case study examining the question of how and why Count László Festetics, despite being a successful producer of agricultural goods as well as capitalizing on the short lived boom following the Napoleonic wars, was nonetheless so adversely affected by the overall European crisis of marketing agricultural products. The author also tried to reconstruct the stages of the process in which he gradually became completely indebted, leading to his voluntary sequestration, whereby he waived his financial independence and an authorized sequestrator was designated to manage his estates and deal with his outstanding debts. The latter issue is of special importance,

because his application for deferred payment arrangements triggered a series of court procedures on the part of his creditors in Austria, since the relevant provisions of Hungarian law prevented his creditors from satisfying their claims according to the amounts mortgaged.

GRAFIKONOK

